

STÁTNÍ ÚSTAV PAMÁTKOVÉ PÉČE

DŘEVINY NA VEŘEJNÝCH MĚSTSKÝCH PROSTRANSTVÍCH

PRAHA 2001

STÁTNÍ ÚSTAV PAMÁTKOVÉ PÉČE
Odborné a metodické publikace, svazek 22

**DŘEVINY NA VEŘEJNÝCH
MĚSTSKÝCH PROSTRANSTVÍCH**

**Použití dřevin v ulicích a na náměstích
památkově chráněných měst**

Zdeněk NOVÁK

Příloha časopisu Zprávy památkové péče, ročník 61
Praha 2001

Státní ústav památkové péče jako ústřední odborná organizace státní památkové péče v České republice vydává tuto publikaci v zájmu zabezpečení jednoty metodických hledisek státní památkové péče pro danou oblast ochrany kulturních památek, v souladu s ustanovením § 32 odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Lektorovali:
PhDr. Jaroslav Petruž
Ing. Antonín Marián Svoboda, CSc.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Novák, Zdeněk
Dřeviny na veřejných městských prostranstvích : použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově chráněných měst / Zdeněk Novák. – Praha : Nakladatelství Jalna, 2001. – (Odborné a metodické publikace : sv. 22)
Vychází jako příloha časopisu Zprávy památkové péče, roč. 61. – Vydavatel: Státní ústav památkové péče v Praze
ISBN 80–86234–21–5

712.252 * 582.091/.093 * 502.17

- městská zeleň
- dřeviny
- ochrana životního prostředí
- informační publikace

Obr. na obálce: Vysoké Mýto. Severovýchodní část náměstí. (Foto archiv SÚPP)

© Státní ústav památkové péče v Praze, 2001
© Zdeněk NOVÁK, 2001

ISSN 1210–5538
ISBN 80–86234–21–5

OBSAH

ÚVOD	5
1 OBECNÝ HISTORICKÝ EXKURS	6
2 VÝZNAM DŘEVIN NA MĚSTSKÝCH PROSTRANSTVÍCH	26
2.1 Vlivy	26
2.1.1 Vliv na tepelný a světelný režim okolí	26
2.1.2 Vliv na chemické složení vzduchu	27
2.1.3 Vliv na snižování prašnosti	27
2.1.4 Vliv na vzdušné proudění	27
2.1.5 Vliv na snižování hlučnosti	27
2.1.6 Vliv na hygienickou jakost vzduchu	28
2.2 Funkce	28
2.2.1 Funkce mikroklimatická	28
2.2.2 Funkce hygienická	28
2.2.3 Funkce psychohygienická	28
2.2.4 Funkce estetická	29
2.2.5 Funkce prostorotvorná (někdy označovaná jako architektonická) ..	30
3 METODICKÉ POKYNY	31
3.1 Obecný úvod	31
3.2 Postup	34
3.3 Výsadby na náměstích	35
3.4 Výsadby v ulicích	37
3.5 Výsadby doprovodné	38
4 VHODNÝ SORTIMENT DŘEVIN	41
4.1 Členění dřevin podle hlediska historického sortimentu	41
4.2 Členění podle hlediska prostorového	43
4.2.1 Náměstí středověkého původu	43
4.2.2 Náměstí na mladším půdorysu	44
4.2.3 Výsadby v úzkých ulicích	44
4.2.4 Výsadby v širších ulicích	45
4.2.5 Výsadby doplňující morové a trojiční sloupy, kašny, sochy a pomníky, významné budovy	46
5 DALŠÍ DOPORUČENÍ	48
6 NEVHODNÉ ÚPRAVY	49
BIBLIOGRAFIE	51

Tato pomůcka je určena zejména pro památkáře doporučující postupy k uchování našeho kulturního dědictví, zejména památek zahradního umění. Přírozeně může být využita i zaměstnanci správních úřadů, hlavními architekty měst a projektujícími architekty, správci území chráněných podle zvláštních předpisů,¹ a snad i studenty a vyučujícími těchto oborů.

Tato práce se zaměřuje na uchování té části odkazu našich předků, kterou představuje způsob užití dřevin ve veřejných městských prostranstvích. Protože v této oblasti není dostatek dostupných informací mnoho, je součástí publikace obsáhlejší historický exkurs.

Dřeviny na veřejných prostranstvích jsou spíše zřídka chráněny podle památkového zákona (zpravidla jde o park, prohlášený za kulturní památku²). Obecně jsou chráněny podle zákona o ochraně přírody a krajiny, pokud spadají do příslušné kategorie. Z hlediska památkové péče jsou však dřeviny významné tím, že vytvářejí nebo dotvářejí prostředí památek. Jsou nedílnou součástí území chráněných jako památkové rezervace a památkové zóny.

Je nepochybné, že tyto dřeviny mohou být nositeli hodnot, pro které je možno věci a jejich soubory chránit jako kulturní památky, tedy hodnot historických, uměleckých či vědeckých. Památkový význam dřevin by se měl v budoucnu projevit tím, že bude možné hodnotné jedince nebo skupiny dřevin prohlašovat za kulturní památky. V připravovaném novém památkovém zákoně by mělo dojít k příslušné změně právní úpravy.

Nicméně již dnes lze zohlednit veřejný zájem na uchování dřevin na veřejných městských prostranstvích. Pokud je to navíc v prostředí, kde se uplatňují zájmy státní památkové péče, měly by být zohledněny její požadavky. V současné době se začíná projevovat větší zájem obcí na péči o kultivované prostředí v intravilánech. Přitom by měly být zohledněny historické skutečnosti.

Ministerstvo životního prostředí připravilo nový „Program regenerace urbanizované krajiny“, kterým hodlá tento ušlechtilý zájem podporovat. Proto je na závěr publikace připojena informace o tomto programu.

Při obnově starých výsadeb nebo při nových výsadbách by měly být zohledňovány historické skutečnosti. K tomu by měla přispět i tato útlá publikace.

V Brně v září 2000

1 Zejména zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, v platném znění.

2 Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění.

V nynější době se projevuje silný zájem o ekologii, životní prostředí a přírodu. Součástí živé přírody chrání stále přísnější zákony za současné silné podpory občanských iniciativ. Lidé pozorně sledují i to, jakým způsobem se pečuje o veřejnou zeleň – parky, stromořadí i jednotlivé květinové záhony. Diskuse a spory však někdy nastávají, když se jedná o to, zda do historických, památkově chráněných náměstí a ulic našich měst vysazovat stromy.

V našich podmínkách je historie stromů na veřejných prostranstvích historických měst stejně dlouhá jako historie měst samých. K výskytu stromů ve městech přispívaly i vlivy ryze užitkové a také omezené možnosti člověka při likvidaci stromů nežádoucích.

Ve středověkých městech Střední Evropy se stromy vyskytovaly zejména v několika typických situacích:

- a) stromy solitérní na náměstích a snad i v širších ulicích,
- b) stromy na městských hřbitovech,
- c) stromy uvnitř domovních bloků,
- d) stromy nahodile vyrostlé a nějaký čas tolerované na opuštěných parcelách.

O stromech na ulicích a náměstích máme doklady obrazové i písemné. Z jakých příčin je naši předkové vysazovali nebo tolerovali? Jedním důvodem mohly být vlivy předkřesťanských tradic. Je známo, že naši pohanští předkové uctívali stromy, neboť věřili, že v nich žijí bohové. Byla to víra společná Slovanům, Germánům i Keltům a jistě i těm, kteří tu žili před nimi.³ Posvátné stromy nebo jejich skupiny (háje, od slova hájiti) často přežívaly christianizaci i zúrodnovací přípravné zemědělské práce (klučení).⁴ Statut posvátnosti zůstával mnohdy konstantní a měnilo se pouze zasvěcení. Znamé je v těchto souvislostech nahrazování kultu Svantovítova patrociniem sv. Víta. Dokladem tohoto jevu by mohla být např. kaple sv. Víta v Jemnici (okres Třebíč), vybudovaná nedaleko prastaré lípy na místě starší rotundy. Dnešní stav lípy i historické skutečnosti o ní známé dovolují soudit, že se jedná o exemplář mimořádně starý, který může „pamatoval“ doby pohanské.⁵ Stromy v obdobných situacích, ovšem mnohem později, jsou doloženy i z jiných míst. Např. ve Sběrce map a plánů, uložené v Moravském zemském archivu, lze vidět kresbu farního kostela Blahoslavené Panny Marie

3 Jak uvádí cenná publikace Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Jaroslav PETRŮ, Dušan RIEDL, Antonín Marián SVOBODA: *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, LIBRI, Praha 1999, s. 44, měli „své“ stromy již řečtí bohové.

4 Gerard CIOLEK: *Ogrody polskie*, 1954.

5 Jan Evangelista CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ: *Popis 300 vzácných stromů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1913, uvádí, že asi v roce 1840 byla lípa více než sto let mrtvá, to by znamenalo, že odumřela někdy po roce 1700; byla-li stará „jenom“ 700 let, dostáváme se na přelom prvního a druhého tisíciletí; v roce 1995 dosahovalo dochované torzo kmene obvodu 9 m a z paty vyrůstal kořenový výmladek o obvodu asi 2,3 m, je přirozeně možné, že nebyl první, ale byl to výmladek „na výmladku“.

v Kroměříži asi z roku 1740. Před boční fasádou kostela je zachycen strom. Tradice je dosud udržována opakovanou výsadbou trojice habrů (*Carpinus betulus* „Fastigiata“) na tomtéž místě. V těžce prostorové situaci roste u farního kostela sv. Jakuba v Jihlavě mohutný červený buk (*Fagus sylvatica* „Atropuniacea“). Před průčelím farního chrámu sv. Mořice v Olomouci roste solitérní lípa, před průčelím jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně katalpa (*Catalpa bignonioides*).

Dalším typem uctívaných stromů byly tzv. stromy pravdy nebo spravedlnosti, tedy ty, pod nimiž se konal soud zejména ve městech držících se tzv. magdeburského práva. Úcta k tomuto úřadu se přenášela i na strom, pod nímž byl soud vykonáván. Je to tradice doložená zejména z Německa,⁶ ale dosud nebylo prokázáno, že nebyla uplatňována i v jiných částech Svaté říše římské. Je například možné, že v Olomouci, v místě zvaném „U spravedlnosti“ (Horní náměstí), rostl ve středověku strom. Na olomouckém náměstí lze strom spatřit na obraze Zázrak sv. Pavlíny (1623), jehož kopie je uložena ve Vlastivědném muzeu v Olomouci.⁷ Podle vyobrazení se zdá, že jde o ještě mladou lípu (asi 100 let starou), vysazenou zřejmě kolem roku 1500.

Podobně je z německých zemí doložena tradice tzv. „tanečních stromů“, pod jejichž korunami probíhaly veselice a reje. I v Čechách je spojen nejméně

Obr. 1 – Anonym, Zázrak sv. Pavlíny. Na vyobrazení je patrná lípa na Horním náměstí v Olomouci.

6 Dieter HENNEBO: *Geschichte des Stadtgrüns, Band I, Entwicklung des Stadtgrüns von der Antike bis in die Zeit der Absolutismus*, Hannover-Berlin 1979, s. 40n.

7 Byla publikována v souvislosti s projektem *Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, III. Olomoucko*, Muzeum umění Olomouc 1999, s. 66.

Obr. 2 – Kroměříž, strom nahodile umístěný v ploše náměstí představuje typ výsadby bez kompozičního záměru.

jeden strom s tancem a kratochvílemi, i když doklady o tom jsou teprve z 19. století. Je to ona slavná lípa, která dala jméno městu Kamenice nad Lipou.⁸ Podle dochované dokumentace byl v koruně dnes torzálního stromu vybudován celý taneční parket.⁹

Na tržištích byly stromy i z důvodů ryze funkčních – poskytovaly stín jak trhovcům, tak dobytku, s nímž se obchodovalo, stínily kašnu, aby v ní voda zůstala chladná. V roce 1517 popisoval kardinálský legát de Beatis Norimberk a zmínil se přitom o pravidelném lipovém háji sto kroků za městem a uvedl, že „tyto stromy, které v Německu a Flandrech všeobecně obzvláště na veřejných místech stojí, aby poskytovaly stín, jsou v Itálii naprosto neznámé“.¹⁰

Ze stejných účelů byly později stromy vysazovány u strážnic umístovaných na centrálních náměstích, jak dokládají např. veduty Olomouce a Brna z 18. století, či jedinečný Langweilův model Prahy ze století devatenáctého (Velký rynek, dnes Staroměstské náměstí).

8 Jméno Kamenice u lipky je doloženo poprvé v roce 1541, Karel KUČA: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II. díl*, Libri Praha 1997, s. 774; toto mimořádně užitečné kompendium poskytuje k pojednávanému tématu řadu podkladů, zejména hojnou publikací starších pohledů na naše městská sídla.

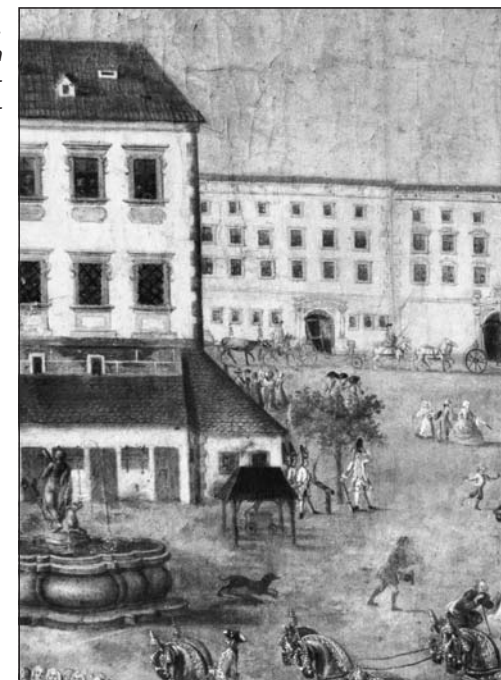
9 Lze odkázat i na vesnické prostředí, které jak známo, konzervuje některé jevy v městech přežitě; řada vesnic se podnes pyšní svými návesními lipami, z nichž některé jsou součástí místního prostředí po staletí, jak uvádí kupř. literatura citovaná v pozn. 4.

10 D. HENNEBO, cit. v pozn. 6, s. 41. Podle ústního sdělení PhDr. Tomáše Durdíka lze při pečlivě prováděném archeologickém průzkumu rozeznat barevně odlišné otisky některého kořenového systému stromů na veřejných městských prostranstvích.

Obr. 3 – Praha, Staroměstské náměstí. Stromy u strážnice.

Obr. 4 – Olomouc, Horní náměstí. Výřez z obrazu *Vjezd kardinála Troyera do Olomouce (1795)* zachycuje stromy u strážnice s vojáky v jejich stínu.

Další službou, kterou člověku stromy poskytovaly, byla ochrana před úderem blesku a ohněm. Olistěné koruny mohly poněkud zabránit dopadu jiskry na vesměs hořlavé střechy. Proto byly stromy vysazovány i u stájí, kováren a stodol. Tato tradice se u některých venkovských stavení dochovala dosud, přestože dnes mají nespalnou krytinu a jsou vybaveny hromosvody.

Hřbitovy představovaly v intravilánu středověkých měst plochy zeleně srovnatelné svým užíváním obyvateli měst s mnohem pozdějšími městskými parky. Lokalizovány byly kolem kostelů. Jejich základem byl trávník s jednotlivými rovy. Byla tam umístěna i tzv. drnová sedátka, typický středověký zahradní „mobiiliář“. Výsadby stromů mohly být motivovány i důvody hygienickými. Vysazován byl i brečtan, jalovec, ze stromů pak hloh, jeřáb, tis a lípa, nejoblíbenější strom celého středověku.¹¹ Sortiment osázení středověkého hřbitova je doložen ve vzorovém plánu benediktinského klášterního komplexu sv. Havla v St. Gallenu z doby kolem roku 730. Klášterní hřbitov byl osázen dřevinami uvedenými pod latinskými názvy – murarius (moruše), nugarius (ořešák vlašský), persicus (broskvoň), avellanarius (líška), amendelarius (mandloň), ficus (smokvoň), guduniarius (kdouloň), laurus (vavřík), castenarius (kaštanovník jedlý), malarius (jabloň), perarius (hrušeň), prunarius (švestka nebo slíva), pinus (borovice pinie), sorbarius (jeřáb) a mispolarius (mišpule).¹² Vidíme, že to byl sortiment velmi pestrý, připomínající spíše ovocný sad. Podle plánu byly ve hřbitovni zahradě stromy rozmístěny pravidelně. Protože každý roste trochu jinak (např. moruše, ořešák a kaštanovník jsou velké stromy, hrušeň, jabloň a jeřáb jsou menší, líška je keř), vcelku to mohla být zahrada spíše malebná než pravidelná, pokud ovšem nebyly dřeviny řezem udržovány v jiných než přirozených proporcích, což je v případě pinie a smokvoně pro dnešní zahradnictví představa obtížná. Jestli tedy byly stromy na městských hřbitovech sázeny pravidelně s nějakým prostorovým záměrem, nevíme. Spíše než o záměrnou kompozici se mohlo jednat o nahodilá seskupení, vzniklá v důsledku výsadby stromu vázané na pohřeb drahé osoby. Takovým i věkově pestrým skupinám stromů jistě nechyběla malebnost. Ideálem byl i zde, v zahradě mrtvých, tak jako v ostatních středověkých zahradách, biblický ráj.¹³ Hřbitovy byly využívány jako současně tzv. veřejné plochy zeleně. Měšťané a měšťanky se tam scházeli a trávil tam svůj volný čas.¹⁴ Hřbitov tedy měl významnou roli v rekreaci živých, nikoliv pouze jako místo odpočinku mrtvých. Tak je tomu do jisté míry i dnes. Stejně jako dřív, jsou dosud na hřbitovech vysazovány stromy zpravidla v alejích.

11 D. HENNEBO, cit. v pozn. 6, s. 41.

12 Bernd SCHARFF: *Der Garten im Wandel der Zeiten*, Urania-Verlag, Leipzig, Jena, Berlin 1984.

13 Bible, Genesis, 2, Český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, 1993: „Hospodin Bůh dal vyrůst z země všemu stromovi žádoucímu na pohled, s plody dobrými k jídlu, uprostřed zahrady pak stromu života a stromu poznání dobrého i zlého.“ Zajímavé je, že ve slovosledu předchází estetická kvalita stromu jeho užitkové hodnotě, Kralická bible používá termín „strom na pohledění libý“, což krásu stromu ještě více zdůrazňuje.

Bloky městských domů skrývaly rozsáhlé zahradní plochy, zejména u měst založených lokátorem. Zcela mimořádným příkladem je patrně Nové Město pražské. Velkorysý koncept římského císaře Karla IV. dal vzniknout rozsáhlým zahradním plochám, které byly až v průběhu 19. století zastavovány domy, dílnami, sklady a později i garážemi. V zahradách byly ve velmi širokém sortimentu vysazovány i ovocné stromy.¹⁵ Pěstovaly se v sadech i v okrasně upravených částech zahrad. Kromě měšťanských zahrad se již ve středověkých městech vyskytovaly i zahrady speciální, zejména lékárnické. Známa je např. zahrada, kterou založil mistr Angelo z Florencie v místě dnešní hlavní pošty v Praze. Byla to zahrada údajně tak zajímavá a krásná, že ji navštěvoval i sám císař Karel IV. s básníkem a humanistou Petrarcou.¹⁶

Jako rekreační sloužily i plochy před hradbami, kde se odehrávala různá zápolení a turnaje. U řady středověkých měst pak byly i příměstské lesíky, které sloužily za cíl nedělních procházek. Bývaly v nich i boudy, kde se čepovalo pivo.

Velmi snadno si umíme představit ve středověkých městech stromy na pustých parcelách (poustkách), na spáleništích, kolem stružek povrchové kanalizace a u hromad odpadků. Patrně byly čas od času likvidovány, ale je možné, že sloužily i jako zdroj větví na sušení. Těmi byla doplňována zimní výživa dobytka; teprve od konce středověku byly sušené olistěné větve nahrazovány senem. Ke krmení se používaly hlavně jilmové a lipové větve. Řídké skupiny těchto stromů, zvané stromovky, tvořily obvyklý doplněk sítel, venkovských i městských.

V období renesance nastal rozvoj městských feudálních sítel. Hrady v poddanských městech byly postupně přebudovávány na pohodlné renesanční zámky, u nichž byly zřizovány i zahrady. Tak jak se později vyvíjel zámek, vyvíjela se i jeho zahrada a nežádka se rozšiřovala. Vzniklo tak urbanistické schéma, kterým se dodnes liší někdejší města poddanská od měst královských.¹⁷ Těm většinou chybělo feudální sídlo, kolem kterého by krystalizovala plocha zahrady. Později se v nich vyvíjel systém městské zeleně do jiného schématu. Na půdorysu lze velmi snadno rozeznat někdejší město královské, zejména takové, které se v 17. století stalo pevností, podle dosud dochovaného (i když někdy ve zbytcích) pásu opevnění. Třebaže je opevnění dávno zbouráno, vede na jeho místě často okružní třída s pásem městských parků. Okružní parky najdeme např. v Brně, Českých Budějovicích, Hradci Králové, Jihlavě, kde jde pouze o pás zeleně a velký lesopark v nezastavitelném příkrém údolí, navazující však přímo

14 Tento jev dokládá ještě v 19. století v Šumperku Polách, přičemž cituje Umlaufa a Wolnyho. Drahomír POLÁCH: *Historie Smetanových a Jiráskových sadů v Šumperku*, in: *Městské historické parky, referáty ze semináře konaného ve dnech 11.–14. 9. 1995 v Olomouci*, Památkový ústav v Olomouci, s. 48.

15 Zde je nutné připomenout pokyny Karla Velikého „Capitulare de villis et imperialibus curtis“ z počátku 9. století. Popisují překvapivě široký sortiment ovocných dřevin pěstovaných ve Francké říši. Chyběla snad jen meruňka.

16 Bohumil KAVKA a kol.: *Krajinářské sadovnictví*, SZN Praha 1970.

17 Zajímavým dokumentem pro moravská města je sbírka Hofferiana v Archivu města Brna shromážděná moravským zemským místosudím Dismasem Josefem Hoferem (1696–1747), uložená pod sign. U 21, Sběrka rukopisů, knihy Mitrovských.

na historické jádro města, podobně jako v Kutné Hoře, dále v Olomouci, Plzni, Táboře, Znojmě a částečně i v Žatci. Naopak města poddanská (zejména rezidenční) jsou na plánu patrná zeleným klínem, který proniká z otevřené krajiny až do samého centra města. Jaká je to dnes výhoda pro obyvatele těchto měst, netřeba zdůrazňovat. Jaký význam má tato situace pro místní ekosystém, ještě není dokonale zmapováno a prokázáno. Takovým dědictvím se mohou těšit např. v Českém Krumlově (tam díky konfiguraci terénu a korytu řeky spíše skutečně jen na mapě), Horšovském Týně, Kroměříži, Litomyšli, Novém Městě nad Metují, Pardubicích, Slavkově, Telči, Třeboni, Valticích. Přirozeně i z tohoto pravidla existují výjimky dané místním vývojem. Tam, kde nemoudří radní nezabránili nové výstavbě na místech bouraných hradeb, parky nenajdeme. Tam, kde stála rezidence vrchnosti na ostrohu uvnitř města (Mikulov) nebo sevřena opevněním (Jindřichův Hradec) sice zahrady jsou, avšak jsou omezeny na bezprostřední okolí sídla. Někde mohl mít vliv i osud vrchnosti (Jičín – Valdštejnova zahrada se rozkládala v místech pozdější Masarykovy obchodní akademie a kina¹⁸). Přes všechny místní odlišnosti lze v urbanismu českých, moravských a slezských měst dvě shora uvedená základní schémata vysledovat.

Jinou skupinou měst jsou zemské metropole, kde byly budovány rezidenční paláce se zahradami, jak uvnitř města (pražské paláce Valdštejnský, Vrtbovský, Ledeburský aj.), tak na jeho okraji (nejtypičtějším blízkým příkladem je řada paláců na vídeňské ulici Rennweg).

Vzorem pro brněnskou okružní třídu přirozeně byla vídeňská Ringstrasse.¹⁹ V Brně projektovali stejní architekti jako ve Vídni a vznikl zde i funkčně obdobný soubor budov – zemská sněmovna, justiční palác, školy, uměleckoprůmyslové muzeum, divadlo, dokonce i nový kostel, banky a dva společenské domy – český Besední dům a Německý dům (byl poškozen ve válce a v roce 1945 zbourán). Zatímco z Vídne známe pomník císařovny Marie Terezie,²⁰ brněnská Ringstrasse byla ozdobena pomníkem císaře Josefa II., na kterého Brňané dodnes vzpomínají, protože jim věnoval jezuitskou zahradu, kde poté zemští stavové vybudovali park Lužánky (Augarten). Ty jsou tak v naší zemi nejstarším městským parkem (od roku 1786).

Nejpozději od 18. století probíhaly v některých městech úpravy vnitřních ploch domovních bloků. V Jihlavě existují doklady²¹ o tom, že od konce 18. století byly vnitřní dvory některých bloků domů upraveny jako plochy společné. V duchu doby se jednalo o úpravy pravidelné, vycházející z konceptu barokních parterů.

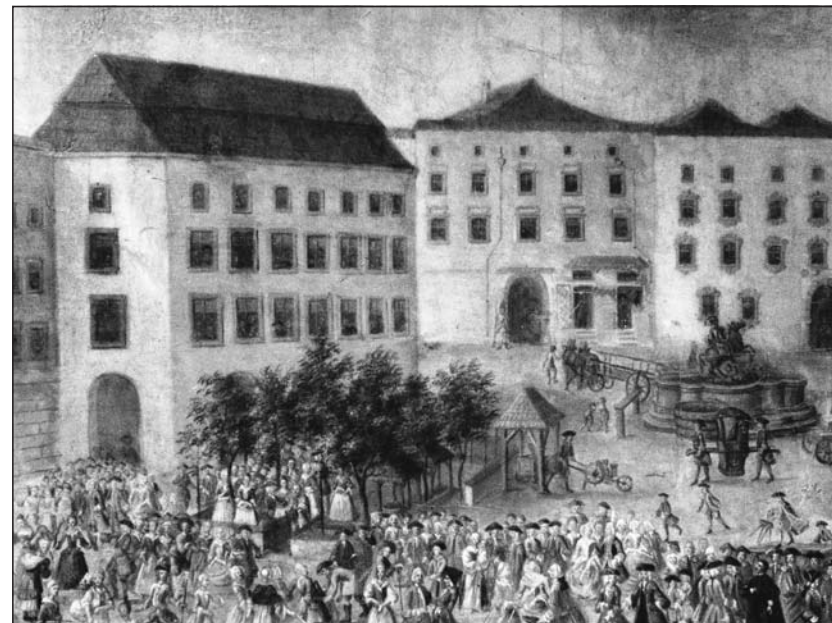
V 18. století došlo také k proměně typu výsadeb stromů. Zatímco v době středověku i raného novověku stromy rostly většinou soliterně v městských

18 Karel KUČA: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, II. díl*, Libri Praha 1997, s. 645.

19 Její vliv na brněnskou okružní třídu nedávno znamenitě vyložil Pavel ZATLOUKAL: *Brněnská okružní třída*, Památkový ústav v Brně, Brno 1997.

20 Tamtéž.

21 Indikační skici ke Stablinímu katastru uložené v MZA v Brně.

Obr. 5 – Olomouc, Horní náměstí. Výřez z obrazu *Vjezd kardinála Troyera do Olomouce* (1795) ukazuje skupinu stromů (patrně akátů) skýtajících stín společnosti.

prostranstvích, od 18. století byla v ulicích vysazována stromořadí nebo řady či pravidelné skupiny stromů na náměstích. Berlínské „Lípy“ (Unter den Linden) vlastně tvořily spojnici mezi zámekem a oborou, založenou v roce 1527. Vlastní alej byla vysázena po skončení třicetileté války z tisíce lip a ořešáků jako šestiřadá, což dokládá kresba J. G. Memharda v Merianově topografii Braniborska z roku 1652.²² Alej byla vysázena mimo město a teprve jeho pozdějším rozvojem se stala městským bulvárem.

Výsadby alejí jsou ve volné krajině i u nás doloženy již ve století sedmáctém. Za první je považována alej spojující Jičín s valdickou zahradou a oborou, vysázená již roku 1632, v roce 1656 byla vysázena alej mezi Valticemi a Lednicí a pak se staly aleje samozřejmým prvkem barokní krajiny jako doprovod tzv. císařských silnic. Ve městech byly aleje zakládány nejdříve v lázních – v Karlových Varech již v roce 1728, později v dalších městech. V Brně bylo Koliště osázeno alejemi roku 1793, ve Znojmě byly aleje vysázeny v hradebním pásu roku 1804, v Olomouci od roku 1820. Osamoceně stojící stromy přežívají v městském interiéru ze starších dob. Zaznamenáváme také doklady o sázení popínavých dřevin k fasádám měšťanských domů. Jednalo se s největší pravdě-

22 D. HENNEBO, cit. v pozn. 6, s. 92–93.

Obr. 6 – Olomouc, Horní náměstí. Fotografie dokládá, že akáty u strážnice vydržely ještě v roce 1870, v popředí jsou vysázeny mladé lipky.

podobností o vinnou révu.²³ Břečťan byl totiž pro své stálezelené listy odpradávná spojen se symbolikou života věčného a jiné druhy popínavek se tehdy u nás ještě nepěstovaly. Kromě popínavek mohly být po fasádách domů taženy ušlechtilé hrušně nebo jiné ovocné stromy tak, jak je známe z některých měst v Alpách. I morové sloupy a alegorické kašny mohly být přizdobeny popínavou vegetací. Tam byl používán patrně břečťan, později mohl být nahrazován některým z loubinců.

Významné městské prostory byly přinejmenším v době důležitých událostí zdobeny i stromky a keři v nádobách (doloženo např. z Olomouce). (Přirozeně se nevěnujeme květinovým kobercům o slavnostech Božího těla nebo krátkodobým slavobránám, ozdobeným girlandami z chvojí, stavěným při nejrůznějších příležitostech, i když je to téma jistě zajímavé.)

23 V Muzeu města Brna je uložen kvaš Josefa Masserleho z roku 1768. Zachycuje Zelny trh v Brně. Na pohledu jsou dva domy ozdobené popínavou dřevinou. Vyobrazení bylo publikováno např. v knize *Dějiny města Brna 1*, Brno 1969, pod č. 127. Dále byly využity informace získané studiem Molloy a Schrammovy sbírky v Moravské zemské knihovně, Sbírkou map a plánů a fondu Stablní katastr v Moravském zemském archivu a sbírky Hofferiana v Archivu města Brna.

Městské hřbitovy byly na základě patentu císaře Josefa II. z 23. srpna 1784, který požadoval, aby pohřebiště byla zřizována mimo obce, postupně z jader měst odstraňovány. Plochy po nich zbylé byly urbanizovány, nezřídka však zůstaly malými zelenými oázami. Nově založené hřbitovy „za hradbami“ byly často během následujícího století přeměňovány v parky nebo zahrady. Např. v Jihlavě a v Brně byly na místě některých zrušených hřbitovů vybudovány botanické zahrady, které byly teprve později přeměněny na parky (shodou okolností je jejich obdobný osud stvrzen i stejným názvem, oba nesou jméno Tyršův sad, v Jihlavě se v něm jako památka na někdejší hřbitov nachází kostel sv. Ducha, v Brně velký kříž). Podobně Jiráskovy sady v Šumperku byly založeny v místě zrušeného hřbitova.

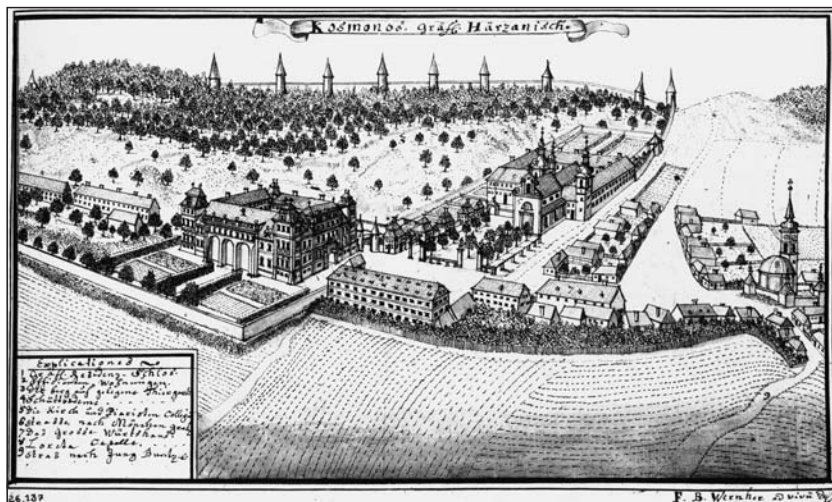
V 19. století se ustálilo poměrně pestré zastoupení vegetačních prvků v veřejných prostranstvích. Ve městech se tehdy vyskytovaly :

- jednotlivé stromy a stromy ve skupinách nebo alejích v městských prostranstvích,
- jednotlivé stromy a stromy ve skupinách nebo alejích doprovázející významné stavby,
- květinové záhony a travnaté plochy,
- vegetace v nádobách,
- popínavé dřeviny,
- parky a parkově upravené plochy (které přirozeně obsahují kombinace výše uvedených prvků zeleně a dalších).

Městští zahradníci s oblibou sázeli stromy ke kašnám, morovým sloupům a jednotlivým sochám. Frontální sochařská díla většinou zarámovali dvojicí stromů, vybíraných podle prostorových dispozic. Kde bylo málo místa, vysadili nějakou zakrslou odrůdu akátu nebo javoru, na větších prostranstvích najdeme lípy, kaštiny,²⁴ dokonce platany a katalpy. Centrální sochařské kompozice (morové sloupy, kašny) byly osazovány zpravidla čtyřmi až deseti stromy. Ve Vysokém Mýtě vykrajuje 16 stromů ze čtvercového náměstí menší zatravněný čtverec kolem morového sloupu uprostřed. Nejčastěji byly používány lípy, nezřídka tvarované. Ustálil se zvyk lemovat náměstí a ulice alejemi stromů – lip, jilmů, akátů, javorů, hlohů, slivoní a šeříků. Buď byly vybírány malokorunné odrůdy nebo byly stromy pravidelně tvarovány. Pokud rostly v dlažbě, byly jejich kořeny svrchu chráněny zdobnou litinovou mříží.

Některé kombinace jsou mistrovskými díly. Obecně známý je opěvovaný příklad kaštanů koňských, označovaných architekty někdy termínem „barokní strom“ na Malé Straně v Praze, v prostředí barokních paláců a chrámů. Na většinu návštěvníků Paříže udělají dojem platany v ulicích. Podobně „padnou“ intenzivně tvarované platany do měst švýcarských. Mimořádně krásná je řada červenolistých myrobalánů (*Prunus cerasifera* „Pissardi Nigra“) v horní části

24 V tomto textu, jenž je určen zejména odborníkům, kteří nemají specializované botanické nebo zahradnické vzdělání, používáme laický název kaštan, popř. kaštan koňský. Vědecký název stromu, běžně označovaného jako kaštan, je jírovec maďal (*Aesculus hippocastanum* L.).

Obr. 7 – Kosmonosy. Wernerova kresba zachycuje před kostelem stromořadí s prostorovou funkcí.

České ulice v Brně. Jejich něžně růžové květy a později červenohnědé listy ladí s barevností omítek okolních domů. Když na počátku 90. let 20. století odumřela původní generace (jeden starý exemplář ještě žije), byla nevhodně nahrazena temnoplodcem jeřábovým („černým jeřábem“, *Aronia melanocarpa*), roubovaným na vysokokmenu. Naštěstí záhy poté provedl správce zeleně změnu návratem k původní odrůdě. Velmi pěkně působí platany (*Platanus acerifolia*) před evangelickým, tzv. Červeným kostelem v Brně, nedaleko od České ulice. Před červenohnědým zdívem vyniká koruna platanu jak v létě (patří mezi stromy se světlým olistěním), tak zejména v zimě, kdy světlá borka kmene a silných větví vytváří barevný kontrast s cihlovým chrámem; harmonuje naopak s pískovcovými prvky stavby. Podobného efektu by bylo možné dosáhnout snad jen s některými topoly. Obecně velmi efektním stromem, ladícím s tvary barokní, eklektické a secesní architektury, je akát, zejména odrůda *Robinia pseudoacacia* „Bessoniana“. Úhledně působí slivoň křovitá *Prunus* (*Cerasus*) *fruticosa* „Globosa“.

Druhá polovina 19. a počátek 20. století (do 1. světové války), označovaný mimo jiné i za „zlatý věk zahradnictví“, znamenal i v této oblasti vrchol, v naší zemi dosud znovu nedosažený. Nelze zde nepřipomenout myšlenku Hanse Sedlmayera, který zahradu, konzistentní díky vnitřním vazbám, označuje jako souborné umělecké dílo (*Gesamtkunstwerk*), krajinářský park, na evropském kontinentu typický produkt 19. století, dokonce za vrcholné souborné umělecké dílo (*Übergesamtkunstwerk*).²⁵ Považujeme za přirozené, když tehdejší za-

25 Hans SEDLMAYER: *Krajinářský park. Kapitola z knihy Verlust der Mitte*, přeložil Jaroslav PETRŮ, in: *Zahrada – park – krajina*, 5/1996, s. 5–11.

hradníci používali vyspělé a rafinované tvůrčí postupy nejen v krajinářských parcích, ale snažili se dosáhnout obdobně konzistentních kompozic i při úpravách veřejných městských prostranství. Dochované doklady nás o tom stále přesvědčují, přestože se ještě dnes setkáme s citací Wirthova²⁶ hodnocení, jež se v druhé polovině 20. století stalo někdy omluvou pro ničení díla, dokládajícího schopnosti autorů, zpravidla bohužel za účasti systému památkové péče.

Rozsáhlý sortiment dřevin a um zahradníků dovozoval vybrat pro každou lokalitu vhodnou dřevinu. V Brně se výjimečně dochovalo přesné popisy toho, co se v městských parcích, ale i ve stromořadích pěstovalo. První popis je z roku 1818 a týká se sortimentu dřevin v tehdejším zemském parku Františkově²⁷ (dnes Denisovy sady). Soupis uvádí 222 taxonů, členěných podle velikosti. Pozoruhodný je i zachycením tehdejších českých názvů, ještě před vytvořením českého vědeckého názvosloví. Uvádí koňský kaštan, zajímavé jsou názvy yva a jíví pro jivu, mrsten a kněžské kvadrátky pro brslen, palma bodlavá a kopřiva lesní pro cesmínu, akac a akacy obyčejná pro akát, smrdutý strom pro štedřenec (v Čechách nyní poeticky zvaný zlatý děšť). Až neuvěřitelné je rozpětí pěstovaných dřevin, od přímořských borovice pinie a hlodáše evropského přes vysokohorské borovice, kleč z Korutanských Alp, břízu trpasličí ze Štýrských Alp, hojně zastoupenou severoamerickou flóru (např. ořešák černý, liliovník tulipánokvětý, platan západní, jalovec viržinský, borovice vejmutovka) až po tehdy ještě vzácné druhy z Asie (uvádí se pouze Persie a Sibiř). Druhý seznam je z roku 1879²⁸: Tomaschek v něm uvádí 193 taxonů porůznu ve městě pěstovaných, přirozeně často odkazuje na Františkov, Špilberk a Lužánky, ale uvádí i jiná místa včetně náměstí a ulic. Kromě již citované koelreuterie sděluje, že čičmáník *Caragana arborescens* je častý ve všech výsadbách, akát v odrůdě „Monstrosa“ u kostela sv. Tomáše, v odrůdě „Umbraculifera“ v blízkosti vyšší dívčí školy (dnes ulice Rašínova), mahalebka před c. k. technikou (Komenského náměstí), střemcha u vyšší dívčí, jeřáb obecný porůznu ve městě, lípa velkolistá je často používaná v alejích i v jednotlivých výsadbách, podobně lípa srdčitá (lípa stříbrňá se tehdy vyskytovala v jediném exempláři v Lužánkách), javor stříbrný je výhodné sázet do alejí, uvádí např. Novou ulici (dnes Lidickou), jasan ztepilý roste „uvnitř“ města, platany jsou nejkrásnější v Lužánkách, zatímco uvnitř města se nevyvíjejí dobře a rostou tam pouze menší exempláře, topol balzámový uvádí na Komenského náměstí a porůznu ve městě, pajasany žlaznaté jsou nejkrás-

26 Zdeněk WIRTH: *Pražské zahrady*, Praha 1943: ... je novodobý veřejný park od poloviny 19. století jen kompromisním útvarem, o němž rozhoduje praktický zahradník bez vedení architekta, a proto závislým na hotových vzorech starších, z nichž postupně přejímá renesanční a barokní motivy, hlavně ovšem květinový parter a květinový koberec a vodní bazén, slučuje je mechanicky se zakořeněným pojmem zahrady jako zušlechtné přírody a snově oživenými zálibami botanickými.

27 JEŽEK Franz von Rittersfeld: *Forstbotanisches Verzeichnis aller auf dem Franzensberge in Brünn befindlichen Näume und Sträucher*, mit lateinisch, deutschen und böhmischen Benennungen, und Angabe ihres Standorts und ihrer Blütezeit, Brünn 1818.

28 Viz citaci v poznámce č. 19.

nější v Nové ulici.²⁹ Třetí publikace³⁰ se pozastavuje nad tím, že mohly druhy s tak rozdílnými nároky na Františkově vůbec přežít, mapuje stav aktuální v roce 1905 (oproti 222 taxonům v roce 1818 se vyskytovalo pouze 68 taxonů) a dřeviny později dosážené, jako borovici černou, lísku tureckou, ibišek syrský, pajasan žláznatý a paulovnií plstnatou, vysázenou roku 1894, přičemž zejména poslední taxony dobře dokládají doplňování sortimentu z krajín Dálného Východu.

Dosud dochovaný sortiment najdeme kupříkladu v Brně zejména v Králově Poli, ale i v jiných lokalitách. Např. Konečného náměstí lemované eklektickými a secesními (palác Tivoli) domy bylo osázeno javorem stříbrným (*Acer saccharinum*), jehož lehká stříbrná koruna se k bohatě zdobené architektuře dobře hodí. V okolí Slovanského náměstí (Brno-Královo Pole) najdeme dosud původní výsadby malokorunných stromů: šeříků, slivoní křovitých, pomalu rostoucích odrůd akátů, javorů a jasanů, v širších ulicích pak lip, lísek tureckých, kaštanů koňských a dokonce bříz (ty jsou patrně mladšího původu).

Jakýmsi opakem kompozice, kdy je volný městský prostor lemován řadami stromů, je kompozice, kdy je lemována řadou stromů významná budova. Máme za to, že jako kompoziční záměr je to jev spojený až s 19. stoletím. Možná se vyvinul z účelových výsadeb zmiňovaných výše (strážnice). Podobně totiž byly osazovány i jiné budovy na náměstích. Příkladem je Jihlava v první třetině 19. století, konkrétně řada stromů lemujících severozápadní část dnes již neexistujícího Špalíčku – Greclu (před zbouráním – v roce 1977 – byl Špalíček alejí lip olemován celý). Podobnou řadu stromů zaznamenávají vyobrazení kostela sv. Mikuláše na Velkém náměstí (Náměstí svobody) v Brně. Jiný příklad poskytuje Justiční palác v Brně. Na nejstarších fotografiích je patrné, že je obklopen alejí malokorunných akátů. Zatímco v Jihlavě mohlo jít o spíše výsadbu určenou k získání stínu, u Justičního paláce v Brně byla výsadba stromů součástí kompozice – palác se symbolickou zahradou uzavřenou mříží. Je proto chvályhodné, že při rekonstrukci celé budovy v roce 1994 se tam akáty (*Robinia pseudoacacia* „*Umbraculifera*“) vrátily.

Poměrně často se na vesnici setkáváme s „obklíčením“ kostela stromy,³¹ nicméně ani ve městech není tato kompozice vyloučena (Uherský Brod). Zda jde o tradici dokládající někdejší hřbitovy v sousedství kostelů, nebo o ještě starší tradici vazby k posvátným stromům, zatím nevíme. Je to však jev častý a užívaný lidem i vynikajícími architekty (např., když Jože Plečnik skicoval vno-

29 Pohlednice Nové (nyní Lidické) ulice před rokem 1921 uveřejněná Kučou (K. KUČA, cit. v pozn. 2, 1. díl, s. 290) dokládá, že ulice byla lemována alejí vzrostlých pajasanů, která ji současně oddělovala od parku Lužánky. V části ulice bližší centru města lze vidět stromy s poněkud vázovitou korunou, což nevylučuje, že by to mohly být Tomáškem uváděné javory stříbrné, reprodukce však není v této části dostatečně zřetelná.

30 Zeitschrift des Mährisches Landesmuseums, VII. Band, Erstes Heft, Brünn 1907. Jedná se o upravenou reedici práce cit. v pozn. 27.

31 Viz též pozn. č. 7.

hradský kostel Nejsvětějšího srdce Páně, neopomněl k němu zakreslit doprovod topolů).

V některých situacích zaznamenáváme tvůrčí záměr ve výběru druhů, kterým je prvotní (základní) kompozice umocněna. Shora zmíněný příklad Červeného kostela v Brně ukazuje nejen vhodnou kombinaci stromu a architektury, ale je též příkladem celkové kompozice. Budova kostela (vystavěná podle projektu Heinricha Ferstela v letech 1863–1867) byla lemována dvěma řadami stromů, blíže fasádě byly vysazeny javory (*Acer platanoides*), dále od ní platany (*Platanus acerifolia*). Z hlediska zahradněarchitektonické estetiky tam lze pozorovat několik principů. Kontrastně ke stavbě jsou zvoleny listnaté stromy s obilým tvarem koruny (kuželovitý jehličnan by konkuroval jehlanu střechy věže). Další kontrast vzniká mezi javorem a platanem (javor mléč má tmavou rozbrázděnou borku, svěže zelené listy se na podzim výrazně barví žlutě, oranžově a červeně, pupeny sedí vstřícně, v koruně lze proto vidět řadu pravidelných vidlic, zejména v okrajových partiích; platan má světlou šupinovitě se odlupující borku, listy působí světle zejména díky chloupky porostlé rubové straně, na podzim se výrazně nebarví, spíše hnědnou, větvení je střídavé). Dřeviny byly původně tvarovány,³² aby zůstaly ve vhodné velikosti a kostel nezakrývaly, jen doplňovaly. Původní záměr byl ovšem zapomenut. Po 2. světové válce se u nás dřeviny přestaly obecně udržovat, vzrostlé koruny clonily v té době ideologicky nesympatickou stavbu, platany blíže vozovce jistě vlivem okolní dopravy trpěly více, nakonec zůstaly pouze vedle průčelí kostela, za nimi rostou javory. Výsledkem původního záměru a uvedeného vývoje je nakonec jev, kdy průčelí kostela je ozdobeno maximálně působivou dřevinou. Vzhledem k tomu, že chrám je nepochybně nejvýznamnější³³ dominantou dnešního Komenského náměstí, je jako jediná vertikalizující stavba v souboru budov, členěných horizontálně (jejich účel směřuje sice také k duchovním, nicméně více světským účelům, jsou to vesměs školy, zemská sněmovna a společenský – Besední – dům). Na rozdíl od ostatních omítnutých budov je kostel neomítnutý (podobně neomítnutou budovu tělocvičny (August Prokop, 1867–1878) v ulici Údolní lze vidět jen z menší části náměstí). Jelikož je plocha náměstí osázena stromy v parkové úpravě (jež byla v 19. století ještě pestřejší), lze mít za to, že na parkové kompozice prostranství se podílely „výrazňovací“ principy zahradněarchitektonické tvorby, formulované knížetem Johannem Hermannem Pücklerem z Muskau,³⁴ tehdy obecně známé. Jednou z Pücklerem doporučených zásad bylo zdůrazňovat významnou stavbu výraznou dřevinou (právě platanem nebo červeným bukem). Převahu v porostu na předmětném náměstí mají

32 Dokládá to např. fotografie zveřejněná v knize *Vlastivěda moravská, země a lid, nová řada, svazek 7*, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999, na s. 81.

33 K jeho významu nejen architektonickému uvádí P. Zatloukal, že to mj. byla „první velká a náročná stavba nekatolické modlitebny vně tradičně nekatolické Evropy“; P. ZATLOUKAL, cit. v pozn. č. 19.

34 J. H. PÜCKLER, Fürst von Muskau: *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei verbunden mit der beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, Leipzig, 1834.

javory mléče a lípy, tedy dřeviny běžné, soliterně je umístěna koelreuterie (Koelreuteria paniculata, doložena už roku 1879)³⁵ a dřezovec (Gleditsia triacanthos, smýcena v roce 1995). V takovém prostředí platan skutečně upoutává (ještě více mimo vegetační období) zcela v duchu Pücklerových zásad. Navíc je třeba mít na paměti, že Joštovou ulicí tehdy vedla čtyřřadá alej původně z jilmů (připomínaná ještě kolem roku 1922), po odumření jilmů tam byly vysázeny javory mléče. Nelze zapomínat ani na to, že kompoziční protívaha věže kostela – obelisk od L. Pichla z roku 1818 v Denisových sadech – je také doplněn platany, už v roce 1879 charakterizovanými jako mohutné, které tudíž v době zakládání Eliščiny (nyní Husovy) třídy musely být dobře viditelné.

Je zajímavé porovnat, jak byla osázeno okolí druhé křesťanské svatyně, jež byla v té době v Brně budovaná. Nestojí sice přímo na veřejném prostranství, ovšem autorem je jiný významný architekt, podílející se na budování brněnské okružní třídy, a sice Theophil Hansen, autor Besedního domu, stojícího proti Červenému kostelu. Jde o kapli sv. Anny v areálu stejnojmenné zemské nemocnice. Kaple v hlavní ose souboru tvoří dominantu nádvoří. Na boční čtyřpodlažní křídla nemocnice je napojena přízemními klenutými arkádami. Za kaplí byla komponována půlkruhová zahrada uzavřená zdí, za níž se skryly hospodářské stavby (kotelna). Ty dnes nestojí, pokud vůbec byly postaveny, a kaple je lemována dvouřadou alejí vysazenou do půlkruhu. Alej bližší svatyni tvoří (podobně jako u Červeného kostela) „obyčejnější“ lípy, alej vnější je vysázena z pajasanů žlaznatých (Ailanthus altissima). Kontrast mezi jasně a pevně vykrouženou kopolí kaple a jemnou krajkou zpeřených listů exotické dřeviny považujeme za působivý. Tento strom je nyní shledáván jako jeden z nejhorších plevelů, který zahradníkům komplikuje život, a proto jej odmítají. V 19. století pajasanu německy říkali Götterbaum (strom bohů) a přímo v Brně o něm psali, že je nejkrásnějším z našich stromů.³⁶ Byla zde tedy aplikována nevidaná kontrastní kombinace dvou taxonů: lípa má borku temnou až černou, pajasan stříbřitě šedivou, lípa má drobné celokrajné listy, pajasan dlouhé zpeřené (ne nadarmo se mu v Brně říká „brněnská palma“), lípa kvete v červnu, červenci a líbezně voní, pajasan kvete současně a páchne³⁷ (zajímavý a vzácný kontrast čichových požitků či nečekaná harmonie?), plody lípy jsou nenápadné, červenavé plody pajasanu jej zdobí dlouho po vegetačním období. Liší se i tvarem koruny, což se ovšem původně neuplatnilo, protože obě řady stromů nesou jasné známky někdejšího řezu – typického vzhledu dosáhly až nyní, díky dlouhodobé absenci údržby. Ta způsobila, že jeden exemplář pajasanu dosáhl mimořádně malebného tvaru. Tak pěkný není ani exemplář pajasanu vysazený v kombinaci s platanem a lípou stříbrnou nedaleko minaretu v zámeckém parku v Lednici.

35 Anton TOMASCHEK: *Verzeichnis der in den Anlagen Brünns gepflanzten und Winter überdauernden Bäume und Sträucher mit Hinweisung auf die Standorte derselben*, Brünn 1879.

36 A. TOMASCHEK, cit. v pozn. 35, položka 91.

37 Hodnocení těchto vjemů bude ovšem vždy subjektivní.

V Lednici je zcela výjimečným příkladem harmonie mezi architekturou a stromem koexistence zámeckého skleníku a převislého jerlínu japonského (Sophora japonica „Pendula“).

Ve městech začaly potíže při plynofikaci. Unikající plyn otrávil nezřídka i kořeny stromů. Přesto zájem na tom, aby stromy v ulicích zůstaly, nezeslábl, lidský duch nepodlehł dočasným technickým potížím. Tento problém řešil např. pražský městský zahradník František Thomayer. Vysokým nákladem vybudoval podél Václavského náměstí vyzděné jímky, v nichž nechal vyměnit zeminu, do níž nechal vysadit nové stromy.

Ozdobou reprezentačních městských náměstí, bulvárů a nádvoří se staly pravidelně založené zahradní plochy. Vycházely z tradice někdejších barokních parterů. Kombinovaly plochy a pásy pažitů s květinovými záhony vysazovanými v tzv. kobercových vzorech. Šlo o složité ornamenty z nízkých letniček, doplněné tvarovanými keříky a rostlinami v nádobách. Uprostřed byla často umístěna kašna nebo socha. Podobně bývalo upraveno i nejbližší okolí soch a fontán v městských parcích. Fantazie zahradníků čerpala ze starých vzorů, takže bylo možné vysadit partery a ornamenty v tvarosloví antickém, gotickém, renesančním, barokním i rokokovým.³⁸ Podobně jako secese do zahrad, ani secesní ornamenty však do květinových záhonů téměř nepronikly, i když v tom směru byly realizovány pokusy.³⁹ František Thomayer a po něm i Josef Vaněk s oblibou prohlubovali střední část parteru⁴⁰ (úprava před Rudolfinem a Veletržním palácem v Praze, parter parku Michalov v Přerově), čímž dosahovali v kompozici větší dynamiky. Nejpůsobivější díla byla publikována v pravidelně vydávaných albech⁴¹ i v odborných zahradnických časopisech, a tak se tyto výsadby staly vpravdě kosmopolitními. Úpravy tohoto typu se dodnes vyskytují v řadě měst před divadly, radnicemi, kostely i nádražími.

Interiéry městských ulic byly ozdobeny i květinami v nádobách. Do oken byly umísťovány květinové truhlíky, na chodnících stávaly škopky s většími keři (Euonymus, Nerium). A nemusela to být jen tzv. flóra řeznická, o níž se zmiňuje Karel Čapek ve své půvabné knize Zahradníkův rok.⁴²

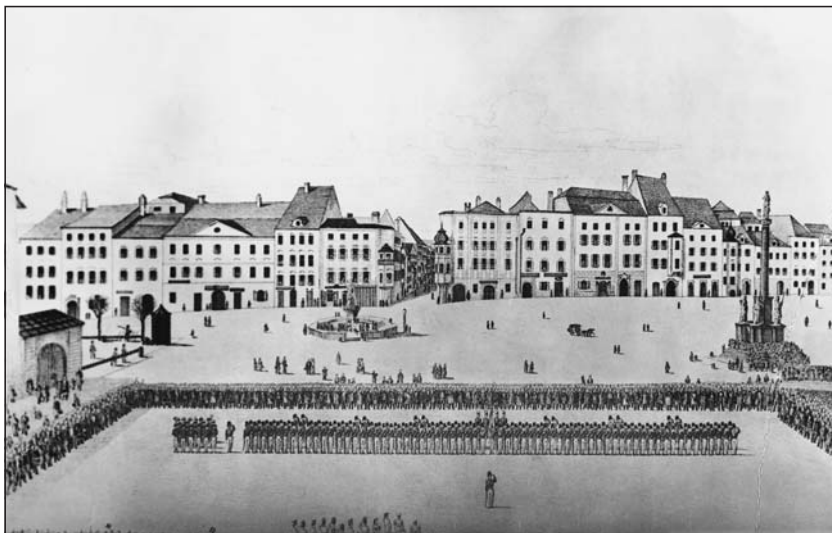
38 Vycházely k tomu vzorníky i teoreticky zdůvodněné, např. Gustav MEYER: *Lehrbuch der Schönen Gartenkunst*, Berlin 1860.

39 P. SIESMAYER: *Der moderne Stil und seine Anwendung bei Teppichbeeten*, in: Möllers deutsche Gärtner-Zeitung, 1901, č. 21, 22.

40 Ludmila ŽALÁKOVÁ: *Významní architekti městských parků*, in: *Městské historické parky, referáty ze semináře konaného ve dnech 11.–14. 9. 1995 v Olomouci*, Památkový ústav v Olomouci.

41 Např. Karl GÖTZE: *Album für Teppichgärtnerei und Gruppenbepflanzung*, Erfurt, b.d.

42 Zde je zajímavé připomenout kamenné patky na parapetech pozdně gotických oken, např. na zámku v Českém Krumlově nebo na Pernštejně. Historiky architektury jsou obecně chápány jako důležitý architektonický prvek, zvyšující plasticitu fasády. Možná byly využívány i pro umístění květin.

Obr. 8 – Jihlava. Obrázek dokládá řadu stromů vysazenou podél západní strany Špalíčku (Greclu) na náměstí.

Fasády domů byly nezdědky popnuty popínavými dřevinami, jejichž sortiment byl rozšířen importy ze Severní Ameriky a Dálného Východu. Nejčastěji se vysazovaly přísavník trojhrotý a pětičetný, z kvetoucích vistarie čínská a růže. Réva vinná však nevymizela. Popínavými rostlinami byly ozdobeny i sochy a kašny.⁴³ Velké oblíbenosti došly popínavé dřeviny ve všech zemích u Severního a Baltského moře.

Nejrozsáhlejšími souvislými plochami zeleně ve městech jsou vedle hřbitovů bezesporu veřejné parky. Standardní součástí systému městské zeleně se staly až v 19. století, přestože ani tehdy nepředstavovaly něco nového (veřejné městské parky byly známy už v antickém Římě). 19. století však dovedlo park až na náměstí! Jak tehdy poznamenal Camillo Sitte, „Chybí tedy téměř vše, co bylo doposud hlavním znakem starobylé nádhery náměstí.“⁴⁴ S postupující industrializací ztratila řada středověkých tržišť svou původní obchodní a shromažďovací funkci. Byla pak často přeměněna v park. Náměstí tak vlastně zaniklo. Tento osud potkal např. Karlovo náměstí v Praze. Vliv anglických „squares“ je zřejmý, jistou roli mohly sehrát i jiné aspekty, např. hygienické požadavky či soudobé teorie zahradního města budoucnosti Ebnezera Howarda.⁴⁵

43 Popnuta byla například i kašna Parnas na Zelném trhu v Brně, jak o tom svědčí dobová vyobrazení a fotografie; na některých pohlednicích, např. na pohlednici zveřejněné v knize Oldřich SIROVÁTKA a kol.: *Město pod Špilberkem*, Brno 1993, s. 165, vypadá kašna jako zvláštní zelený kopeček, na němž stojí socha Evropy.

44 Camillo SITTE: *Stavba měst podle uměleckých zásad*, Vídeň 1901; poprvé česky Praha 1995, s. 22.

Obr. 9 – Vysoké Mýto. Na rozdíl od současného stavu byly čtyři lípy vysazeny také u rohu Mariánského sloupu.

Kompozice takového náměstí byla zpravidla určována jeho prostorovými dimenzemi. Zatímco velká náměstí (Karlovo a Karlínské v Praze) byla řešena jako krajinářský park, kompozice menších náměstí (Obilný trh v Brně, Lyčkovo náměstí v Praze-Karlíně) inklinovala k prvkům známým ze zahrad francouzského klasicismu. Parková plocha náměstí byla zpravidla obehnaná alejí⁴⁶ a interiér takto vzniklého bosketu⁴⁷ byl pak komponován geometricky. V těžišti bývala umístěna kašna nebo pomník, okolo nich často květinové kobercové záhony.

Doba meziválečná navázala na dosavadní vývoj. Oblíbené byly jednotlivě vysazované tzv. lípy svobody, vnímané spíše jako symboly politické, než jako prvky zeleně; návrat k nim nastal v roce 1968. Z hlediska kompozičního vycházely nové úpravy z osvědčených schémat, označovaných jako zahrada geometrická čili francouzská, a přírodní čili anglická. Zatímco francouzský styl byl v našich podmínkách do značné míry ovlivněn místním vývojem v 19. století, ang-

45 Ebnezer HOWARD: *Zahradní města budoucnosti*, Praha 1925.

46 Neznáme u nás příklad náměstí pojednaného jako skutečný novobarokní zahradní parter, přiléhající přímo k fasádě budovy, jakým je ve Vídni náměstí Marie Theresie mezi dvěma symetrickými stavbami muzeí.

47 Máme za to, že inspirace principem barokního bosketu je záměrná; podobně jako v barokní zahradě umožňuje clona obvodových dřevin vložít do vnitřního prostoru bosketu až překvapivě jiný program – za obecný vzor je považován tzv. Malý Trianon ve Versailles; pozoruhodné je v tomto směru i Kochovo vysvětlení doprovázené fotografií vnitřního prostoru kaštanového bosketu barokního parku Grossgarten v komplexu Herrenhausen v Hannoveru; Hugo KOCH: *Gartenkunst im Städtebau*, Berlin 1914, s. 105, 106.

lické úpravy vcelku respektovaly tvorbu viktoriánskou, a to i ve vilových zahradách. Tato základní kompoziční schémata byla funkčně kombinována podle účelu té které zahradní úpravy. Zpestřena byla soudobým sortimentem rostlin, zejména u některých taxonů záměrně orientovaných na výpěstky české (Böhmovy růže z Blatné). Bouřlivý vývoj výtvarného umění a stavební architektury (vlastně již od secese) do předválečných zahrad až na výjimky nezasáhl. Například areál brněnského výstaviště s progresivními funkcionalistickými stavbami se v zeleni omezil na použití alejí z lip a kaštanů (slohově vlastně ještě barokních). Zlín je založen na principu zahradního města. Výsadby jsou tvořeny většinou krátkověkými dřevinami, zejména topoly. Zajímavé jsou aleje dřevin, sledující ulice po vrstevnicích – jsou totiž monokulturní – jasanová, lipová. Jednotný charakter prostředí je posilován i záměrným použitím stříhaných živých plotů z ptačího zobu.

Užitečné je sledovat soužití moderní architektury s dřevinami. Nejen z hlediska památkové péče jsou zajímavé výsadby v sídlišti Brno-Tábor (Jindřich Kumpošt 1931–1932) nebo u obytných domů Josefa Poláška (1932) na jižní straně Skácelovy ulice v Brně-Králově poli. Zatímco v prvním případě je pozoruhodné vcelku důsledné situování jehličnatých dřevin (stříbrný smrk *Picea pungens*, zerav *Thuja orientalis*) ke stěnám neprolomeným okny a naopak dřevin s lehkými korunami (bříza *Betula pendula*, modřín *Larix decidua*) k východním a západním fasádám s okny do obytných místností, v druhém případě se asi u nás ve městě poprvé setkáváme s alejí z jehličnatých stromů (*Picea pungens* a *Thuja orientalis*). Je tomu tak i z důvodů situačních. Ulice probíhá zhruba východozápadním směrem, jehličnaté dřeviny tak zlepšují mikroklima i hygienu prostředí a vnášejí do městského prostoru celoročně zelenou barvu. S podobně praktickým přístupem se setkáváme i u meziválečných výsadeb ve vnitřních dvorech domovních bloků. Adjektivem praktický by asi nebylo možno hodnotit vztah mezi Tugendhatovou vilou Ludwiga Miese van der Rohe a smuteční vrbou před jejím průčelím. Horizontální řád stavby kontrastuje s vertikálitou ve větvích stromu. K napětí přispívá i to, že v případě smuteční vrby nejde o vertikality stoupavou (vertikály v architektuře vnímáme spíše jako k nebesům mířící), ale jaksí převrácenou. Zajímavé je i to, že vila byla k vrbě „přistavěna“, nikoliv naopak, podobně jako byla Fuchsova Zemanova kavárna na Kolišti v Brně „vestavěna“ do porostu stromů a s velkým respektem k nim.

Poválečný vývoj přinesl i ideologicky podmíněné hledání nového zahradního slohu⁴⁸. Nebylo však příliš úspěšné. První významnou proměnu lze sledovat u stromů doprovázejících pomníky. Zatímco v předchozí době to byly vesměs „národní“ lípy, po druhé světové válce jsou v oblibě stříbrné smrky. Po vzoru moskevského Rudého náměstí doprovázejí pomníky padlým vojákům, někde byly dokonce vysázeny uprostřed náměstí (Ivančice). Ve městech vznikají do té doby nevídané výsadby. Mají společného jmenovatele – vědecky zdůvodněný účel, často na úkor krásy a líbeznosti prostředí. Hovoří se stále více o funkcích

48 Jisté signály lze zaznamenat již dříve, komplexně je téma zpracováno zejména v knize Ladislav ŽÁK: *Obytná krajina*, Praha 1947.

zeleně. Nenápadně vznikají úpravy v duchu zahradně architektonického funkcionalismu⁴⁹, např. protihlukové clony, zahuštěné záhonové výsadby keřů, zejména stálezelených a jehličnatých, jejichž obliba roste. Květinové výsadby byly označovány za drahé a nepříliš funkční, proto z veřejných prostranství nejdříve v 70. letech byly nahrazovány tzv. mobilní zelení. Ta má jistě svůj význam, ale v míře, v níž zasáhla v 80. letech naše města, se stala nešvarem. Dřevěné (srubové), betonové i keramické nádoby opanovaly historická náměstí i zhusta budované „pěší zóny“. Tam, kde by vysokokmenné stromy umístěné v dlažbě, vytvořily zelený baldachýn a zlepšily klima, vegetační nádoby pouze brání volnému pohybu chodců. Jejich výtvarná hodnota je sporná, pro zlepšení mikroklimatu neznamenají téměř nic a stávají se odpadkovými koši a útočištěm hlodavců. Přesto je i odborníci památkáři tolerují a mnohdy je chápou jako vhodný kompromis.

49 Zdeněk NOVÁK: *Funkcionalismus v zahradní architektuře*, in: *Záhradnictvo* 1/1987.

2 VÝZNAM DŘEVIN NA MĚSTSKÝCH PROSTRANSTVÍCH

Veřejná městská prostranství lze obecně rozdělit na náměstí (agory) a ulice (koridory). Byť je mezi oběma kategoriemi z hlediska půdorysu prostranství vcelku jasný rozdíl, tradice někdy nebere na toto členění zřetel. Například Václavské náměstí v Praze je nepochybně spíše koridorem. Tvar a velikost prostranství mají zásadní vliv na možnost výsadby stromů.

Již Vitruvius zdůraznil význam zeleně v procházkových sloupopřadích u divadel. U nás někdy v roce 1812 konstatoval lékař Daniel Německý z Nového Města na Moravě, že stromy ve městech jsou důležité, protože v létě ochlazují a zvlhčují městský vzduch. Camillo Sitte to sice nepopíral, nicméně aleje v ulicích spíše odmítal.⁵⁰

Přirozené vlastnosti dřevin a způsob jejich života, zejména způsob zpracování a ukládání sluneční energie, automaticky vyvolávají změny v okolním prostředí. Z hlediska nakládání s energií jsou rostliny obecně, a tedy i dřeviny, označovány za producenty (na rozdíl od člověka a živočichů obecně, kteří jsou v tomto ohledu konzumenty). Mezi organismy jsou totiž zelené rostliny jediné, které jsou schopny zpracovat a uložit sluneční energii a vytvářet tak energeticky dále využitelné produkty, na nichž závisí život dalších organismů, včetně člověka.

Automatické působky rostlin na okolní prostředí jsou označovány jako vlivy. Pokud jsou využívány záměrně a dřeviny jsou vysazovány tak, aby jejich vlivy byly efektivní, a výsadby v důsledku toho funkční, hovoří se o funkcích zeleně.⁵¹

Z výše uvedeného textu je zřejmé, že je rozdíl mezi vlivy zeleně a jejími funkcemi. Přesto se v odborných publikacích 80. a 90. let 20. století často zbytečně oba pojmy propojují a uvádějí se pouze funkce zeleně. Velmi zdařile jsou však oba pojmy vysvětleny v příručce *Funkce zeleně v životním prostředí*,⁵² proto se jí v následujícím výkladu podržíme.

2.1 Vlivy

2.1.1 Vliv na tepelný a světelný režim okolí

Prostředí je ochlazováno jednak spotřebou energie nutnou k vypařování vody, jednak zachycením světelného a tepelného záření (dřeviny s poměrně řídkou korunou, např. topoly, zachytí 60–80 % slunečního záření, dřeviny s hustou korunou a v hustém zápoji až 97 %). Ve stínu stromů nejsme tedy ob-

⁵⁰ Viz pozn. 15.

⁵¹ Termín zeleně byl mnohokrát diskutován, ba i parodován. Nicméně se v praxi osvědčuje.

těžování nadměrným účinkem slunečního svitu a jsme osvěženi, jak se říká, „chládkem“, způsobeným vypařováním vody v koruně stromu, neboť v důsledku odpařování chladnější a zvlhčený vzduch klesá.

2.1.2 Vliv na chemické složení vzduchu

Díky způsobu vázání sluneční energie (fotosyntéze) uvolňují rostliny do ovzduší kyslík a spotřebovávají oxid uhličitý. Proto jsou městské parky někdy nazývány „plícemi města“ (což je paradox, protože plíce fungují právě naopak). I když nepochybně každá zelená rostlina při fotosyntetickém procesu produkuje kyslík, není vhodné tento proces v celkové bilanci přeceňovat, zejména na u jednotlivých stromů v konkurenci s městskými prostranstvími. Významnější je jistě vázání dalších škodlivých plynů a aerosolů (oxidy dusíku a síry, sloučeniny olova a dalších těžkých kovů) a emitování vodní páry, tedy zvlhčování ovzduší. Uvádí se, že městský vzduch je o 20–30 % sušší než vzduch mimo město. Díky vypařování vody (např. bříza asi 70 hl vody za vegetační období) vrůstá vlhkost vzduchu v porostu stromů asi o 5–10 %, večer až o 20 %.

2.1.3 Vliv na snižování prašnosti

Dřeviny zachycují svými listy prach a popílek, který déšť splachuje na zem, zpomalují proudění vzduchu, tím snižují unášení prachových částic a usnadňují jejich usazování. Přirozeně se prach lépe usazuje na dřevinách s listy chlupatými nebo vrásčitými.

2.1.4 Vliv na vzdušné proudění

Dřeviny vytvářejí polopropustné clony, které působí na zpomalování větru efektivněji než pevné zábrany, za nimiž se nezřídka tvoří nepříjemné víry. Za bezvětří působí výše uvedené odpařování vody ochlazení a zvlhčení vzduchu a následně jeho pohyb.

2.1.5 Vliv na snižování hlučnosti

Snižování hluku je dáno tím, že listy dřevin zachycují zvukové vlny. Proto je v hlubokém lese ticho, jež krásná literatura hodnotí jako velebné. Existují také teorie o tom, že pocit ticha je s vnímáním zelené barvy tak spojený, že se uplatňuje i tam, kde měřicí přístroje nezaznamenávají žádný pokles úrovně hluku. My však zažíváme pocit úlevy.

⁵² Bohumil KAVKA, Jaroslava ŠINDELÁŘOVÁ: *Funkce zeleně v životním prostředí*, SZN Praha 1978. Je možné, že název publikace způsobil v následujících letech příklon k užívání pojmu funkce zeleně, do něhož jsou zahrnuty i vlivy.

2.1.6 Vliv na hygienickou jakost vzduchu

Dřeviny snižují obsah choroboplodných zárodků v ovzduší mechanicky (ulpíváním na listech, viz snižování prašnosti), ale i vlivem látek, které uvolňují, tedy zejména silic a fytoncidů. Ty samy omezují aktivitu mikrobů (pak hovoříme o bakteriostatickém účinku) nebo je přímo likvidují (baktericidní účinek). V dnešní době renesance všech možných „zelených lékáren“ asi není třeba dále přibližovat vlastnosti rostlin, na nichž jsou založeny jejich léčebné účinky. Přírodně každá dřevina má svébytné kvality.

Z výše uvedeného je zřejmé, že působení dřevin na okolí je komplexní. Když jsme nuceni z didaktických důvodů jejich vlivy kategorizovat, nelze se ubránit přesahům. Jen pro pořádek dodáváme, že vlivy nemusí být pouze pozitivní. Zejména nyní, v době kdy je lidský organismus oslabován nejrůznějšími produkty civilizace, stávají se přirozené produkty dřevin (zejména pyl, chloupky z listů, plodů) startéry procesů v minulosti neznámých, dnes souborně označovaných za alergie. I na tyto vlastnosti dřevin je třeba brát ohled při jejich výběru do veřejných městských prostranství.

2.2 Funkce

Záměrným (funkčním) uplatňováním přirozených vlastností dřevin nabývají jejich výsadby jistých funkcí.

2.2.1 Funkce mikroklimatická

Vyplývá z příznivých vlivů dřevin na kvalitu ovzduší a prostředí. Projevuje se tedy snížením tepelných a světelných extrémů v důsledku zastínění a spotřeby energie při fotosyntéze a odpařování vody, v důsledku čehož roste i vlhkost vzduchu. Patří sem i zpomalování proudění vzduchu (větrolamy) nebo naopak podpora proudění vzduchu při bezvětří. Oba účinky se příznivě projevují na výměně vzduchu zejména ve víceméně uzavřeném prostředí (nádvoří, náměstí).

2.2.2 Funkce hygienická

Vyplývá z příznivého vlivu na snížení prašnosti, hluku a výskytu choroboplodných zárodků, umožňuje tedy vytvářet hodnotnější prostředí pro bydlení i rekreaci.

2.2.3 Funkce psychohygienická

Vyplývá z přirozených psychosomatických účinků výše uvedených vlivů. Jejich působení je závislé i na ekologickém vzdělání, zahájeném již v 18. století vý-

zvou J. J. Rousseaua k návratu k přírodě. Nynější společnost je jistě citlivější k osudu jednotlivých dřevin i celých ploch zeleně. Řada lidí tvrdí, že je jim dobře v přírodě a v zeleni, vyhledávají tato místa k relaxaci. Tyto jevy mají například v lázeňských městech již od přelomu 18. a 19. století zásadní vliv na urbanismus. Pro nábožensky orientovanou část společnosti může být tvorba zahrad vnímána i jako snaha o přiblížení ztracenému ráji.

2.2.4 Funkce estetická

Tato funkce je významnou součástí funkce psychohygienické. Vyplývá z toho, že dřeviny jsou člověkem podobně jako jiné přírodní výtvořiny vnímány jako absolutní krása, okouzující většinu lidí. Pozorování dřevin je spojeno s libým pocitem. Jeho intenzita je taková, že nezdědka může zastínit méně estetické součásti prostředí, pokud je nelze esteticky působivou výsadbou přímo zakrýt. Zahradní estetika popisuje jednotlivé vlastnosti rostlin, což jí následně umožňuje vytvořit funkční repertoár pro efektivní komponování výsadeb. Oproti běžným estetickým kategoriím (barva, velikost, řád, rytmus atd.) je na místě zdůraznit u zahrad jednu kvalitu, již jiné lidské umělecké výtvořiny postrádají.

Díky přirozeným vlastnostem rostlin jsou zahrady i výsadby na veřejných městských prostranstvích proměnlivé. Lze rozpoznat tři základní rytmy proměnlivosti:

denní koloběh – souvisí se zdánlivým pohybem slunce po obloze a tedy různou velikostí, polohou a intenzitou vržených stínů; projevuje se zejména v jasných dnech, a to i u staveb a dalších těles; v rostlinné říši je však ozvláštňen takovými jevy, jako je otvírání a zavírání květů, jejich intenzivní vůně (u některých rostlin ve dne, u jiných naopak v noci), pohyby listů apod.

roční koloběh – souvisí s vegetačním cyklem, postupné návazné změny lze charakterizovat jako rašení, zelenání se, rozkvět, plazení, barvení listů, opad listů, bezlistá fáze atd.; do toho ještě vstupují vlivy počasí; lze říci, že zasněžené stromy nebo větve a stonky obalené jíním, které je na stavbách zpravidla nezřetelné, krásou překoná třeba i působivost zasněženého gotického katedrálního opěrného systému.

dlouhodobý koloběh – souvisí s vývojovými fázemi rostlinných jedinců, jiný je přirozeně u rostlin krátkověkých (jednoleté rostliny patří do předchozí kategorie), jiný u dlouhověkých; navenek se markantně projevuje změnou velikosti, která je do určitého věku dřeviny silně progresivní, následně změnou měřítko, poměru osluněných a zastíněných ploch apod. Po odumření dřeviny, jejím odstranění a nahrazení novou, se celý cyklus opakuje.

V jednom časovém okamžiku v zahradě jsme v neopakovatelném průsečíku všech tří koloběhů. Možná si to ani neuvědomujeme, ale v zahradě více než jinde platí Senecovo prohlášení, že nevstoupíme dvakrát do téže řeky.

Tato proměnlivost zahradních výsadeb je vlastností stále cennější ve světě, který má stále větší tendenci ke standardizaci a stírání rozdílů.⁵³ V jisté míře se projevuje i u výsadeb na náměstích a v ulicích.

2.2.5 Funkce prostorotvorná (někdy označovaná jako architektonická)

Je opět podmnožinou výše uvedené funkce. Spočívá v tom, že záměrné výsadby dřevin pomáhají příznivě členit prostor, a to i v úrovni urbanistické. Solitérní, řadové i plošné výsadby stromů mohou uzavřít městské prostranství, zarámovat významnou dominantu, odclonit rušivý prvek. Na rozdíl od staveb nepůsobí nikdy dojmem naddimenzovaného bloku, nejsou mimo měřítko. Snad jen velmi nemoudrým užitím by bylo lze dosáhnout negativního účinku.

Výše uvedený nástin funkcí výsadby rostlin v městském prostředí by měl umožnit nahlédnout do teoretického zázemí zahradní a krajinářské tvorby a mohl by být užitečný při diskusích mezi odborníky rozdílných profesí. Úplně vademekum zahradní a krajinářské tvorby je přirozeně velmi rozsáhlé, dnes k němu existuje rozsáhlý soubor literatury celostně i detailně zaměřené. Vysokou hodnotu má dnes už klasická publikace, která ve své době ovlivnila činnost našeho území, Kochovo Zahradní umění a stavba měst (bohužel ve své době ani později v češtině nevyšla).⁵⁴

53 Staré parky, a to i městské, zejména ty, které byly založeny v 19. století a vychovány dlouhodobých působením jednoho nebo několika talentovaných jedinců, vynikají až k dokonalosti využitou proměnlivostí. Poskytují tak nekonečnou možnost nových a nových pohledů a zážitků. Osobně se pohybuji již více než 20 let v prostředí zámeckého parku v Lednici. I přes jistý profesionální nadhled, který z toho vyplývá, pokaždé tam objevím něco nového, čeho jsem si předtím nevšiml; je to dáno tím, že pokaždé přicházím za jiných klimatických a světelných podmínek. Považuji proto za velmi troufalé i pošetilé snahy některých kolegů „vylepšovat“ historické parky tzv. rekonstrukcemi.

54 Hugo KOCH: *Gartenkunst im Städtebau*, Berlin 1914.

3 METODICKÉ POKYNY

3.1 Obecný úvod

V následujícím textu jsou obsažena doporučení, jak užívat dřevin v městských prostorech, v nichž státní památková péče uplatňuje svůj zájem.

Ochrana kulturních památek se na evropském kontinentu dostala do centra pozornosti vlád států v 19. století, tedy ve stejné době, kdy i městské zahradní úpravy prožívaly dosud nevídaný rozkvět. Tehdy byl také definován hlavní cíl památkové péče – ve veřejném zájmu uchovat specifickou součást kulturního dědictví – kulturní památky – pokud možno co nejdéle v původním stavu, na původním místě a v původním prostředí, aby se pokud možno nezkreslovala jejich vypovídací hodnota.

Ze souboru kulturních pozoruhodností vyčleňuje ministerstvo kultury prohlášením za kulturní památku věc nebo soubor věcí, který podléhá režimu stanovenému zákonem.⁵⁵ Území s vysokou koncentrací kulturních památek a jiných kulturních hodnot může vláda prohlásit za památkovou rezervaci nebo ministerstvo kultury za památkovou zónu. Nejcennější kulturní památky prohlašuje vláda za národní kulturní památky. Ochranu prostředí kulturní památky nebo památkově chráněného území lze zajistit vyhlášením ochranného pásma. Památkově chráněná území a kulturní památky (památkový fond) jsou evidovány, dokumentovány a prezentovány veřejnosti. Jejich adaptace, rekonstrukce či jakákoliv jiná změna probíhá ve zvláštním režimu. Každá změna totiž působí nevratný zásah a tudíž snížení vypovídací hodnoty kulturních památek. Cílem památkové péče je zastavit nebo zpomalit změny památkového fondu, eliminovat co nejvíce soudobé negativní vlivy a speciálními technikami (konzervace, restaurování, obnova) udržovat vypovídací hodnotu kulturních památek. S jistou nadsázkou je možno říci (ve společnosti, která si stále častěji říká informační), že památkový fond je specifickým nosičem informací a systém památkové péče pečuje o to, aby informace byly budoucím generacím předávány pokud možno nezkresleně.

Hodnoty kulturních památek lze tedy shrnout:

informace – památkový fond tvoří dokumentační a informační databázi pro rozličné vědecké a technické obory, přirozeně to platí i pro užití dřevin v městském interiéru;

motivace a inspirace – památkový fond tvoří vzory, standardy a výzvy pro současné umění, techniku a architekturu, jakož i pro architekturu zahradní;

orientace – znaky a hodnotové systémy zakódované v památkovém fondu pomáhají vytvářet obraz domova a vztah k němu, orientovat se v současném světě a v kontinuitě jeho časového vývoje, nemusí to být pouze orientace filozofická, může jít i o orientaci v prostoru, jak ji má na mysli Kevin Lynch,⁵⁶ v civi-

55 Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

56 Kevin LYNCH: *The Image of the City*, Cambridge, Mass., 1960.

lizační poušti města může být orientace pomocí vzrostlých dřevin důležitá, a to nejen pro člověka;

ekonomika – památkový fond je součástí hospodářského bohatství a přispívá k jeho růstu, jak dokládá příklad ekonomicky rozvinutých zemí. Finanční příspěvky poskytované na obnovu kulturních památek mohou díky multiplikačnímu efektu, který působí, hrát významnou roli i v ekonomickém oživení prostředí.

Povinnost pečovat o kulturní památky zákon ukládá jejich vlastníkům. Při ochraně památkového fondu rozhodují orgány státní správy o právech a povinnostech vlastníků ve správním řízení. Je třeba připomenout, že na stromy se vztahují předpisy resortu životního prostředí, zejména zákon 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Podle výkladu ministerstva životního prostředí⁵⁷ lze vhodnou aplikací oba citované předpisy skloubit tak, že lze dosáhnout jak zájmů státní památkové péče, tak ochrany přírody.

Tak jako v jiných oblastech památkové péče, je i zde nevhodnější metodou péče konzervace dochovaného stavu. Dnešní metody péče o staré dřeviny umožňují prodloužit jejich životnost, redukčním řezem a zpevněním koruny odstranit nebezpečí pádu větví, nicméně i zde je třeba dodržovat požadavek **úměrnosti**. Jakmile totiž řez přesáhne určitou míru, sníží nebo dokonce zničí estetickou hodnotu stromu a irituje občany. U některých dřevin je díky jejich vitalitě nepěkný vzhled rychle odstraněn. Jiné neregenerují a je třeba je nahradit. Záleží to na konkrétním posouzení, je proto třeba si vyžádat posudky znalců. Obecně lze doporučit opatrnost, tedy nejdříve zkusit řez a jako krajní řešení, když se řez neosvědčil, zmýcení stromu a jeho náhradu. V některých případech se setkáváme se známkami tvarovacího řezu, který je dnes v podstatě nerealizovatelný (nynější městští zahradníci zvládají maximálně řez „na hlavu či babku“, praktikovaný hlavně u javorů a lip). Například v Uherčicích (okres Znojmo) a v parku na Slovanském náměstí v Brně-Králově poli rostou lipové aleje, které byly v mládí tvarovány zřejmě pomocí ramenátů (v západní Evropě tak pěstují stromy dodnes, k nám to zatím neproniklo). Zejména v Uherčicích je zřejmé, že hlavní kosterní větve byly záměrně skláněny do stanoveného úhlu. Pokud by obnova byla provedena tak, že by staré stromy byly smýceny a na jejich místo vysazeny nové, zcela určitě by se v dnešních podmínkách nepodařilo původní způsob pěstování obnovit a zachovat do budoucna. Naštěstí v tomto případě postupovaly orgány státní správy (Okresní úřad Znojmo) opatrně a v první fázi obnovy byly odstraněny pouze zplanělé části koruny. Přestože byl zásah velmi radikální, stromy začaly obrůstat. Důležité potom bylo v druhé fázi odstraňovat kořenové výmladky. Tam, kde se to dělo důsledně, regenerovaly koruny velmi rychle. Tam, kde nebyly kořenové výmladky odstraňovány, probíhala rege-

57 13. Sdělení odboru legislativního Ministerstva životního prostředí České republiky ve věci kácení dřevin v památkově chráněných parcích a zahradách podle § 8 odst. 2 zákona ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, uveřejněné ve Věstníku MŽP, ročník 1995, částka 4.

nerace korun pomalu nebo vůbec ne. Alespoň v části alejí tak byl pro budoucno zachován výjimečný doklad zahradnické úpravy stromů. Podobně proběhl radikální řez lip na zmíněném Slovanském náměstí v Brně-Králově poli. Díky tomu se podařilo udržet alej lemující celé náměstí v příslušném měřítku, což je pro dílo tohoto druhu nezbytné, a zachovat tvar živého sloupořadí se zeleným stropem, jak to zamýšlel autor, zahradní architekt Leberecht Migge.⁵⁸

Pokud je nutno stromy zmýtit, je žádoucí odfrézovat pařez a část kořenů, vyměnit zeminu a vysadit původní druh a odrůdu, nejlépe předpěstovanou, s dobře zapěstovanou korunou na vysokokmeni (minimálně 2,5 m), pokud autentická situace nebyla jiná.

Zásadně nevhodné je nahrazovat odstraněné dřeviny jiným druhem nebo odrůdou. Nejsou oprávněné argumenty některých zahradníků, že je třeba, podobně jako v zemědělství, střídát kultury. Naopak jsou to pošetilé domněnky. Bedlivý pozorovatel totiž v přírodě sám zjistí, že pod duby zpravidla vyrůstají duby, pod lipami lípy atd. Důležité jsou pouze vhodné podmínky k životu. U lesních dřevin, využívajících mykorhizy, je přítomnost vhodných hub v půdě nepochybnou výhodou. (Jsou přirozené výjimky.) Bylo by patrně silným projevem nepoučené tvrdohlavosti sázet nyní do měst naše přírodní druhy jilmů, nedávno zdecimovaných a dosud stále likvidovaných tracheomykózou (grafiózou jilmů). Naopak u klíněnky jírovcové (kaštanové) není dosud na místě propadat beznaději.

Bohužel jsme někdy svědky neadekvátních radikálních řešení – např. na náměstí v Lednici (okres Břeclav), jež je součástí památky na Seznamu světového dědictví UNESCO, byly počátkem roku 2000 na místě zmýcených koňských kaštanů vysazeny lípy, navíc velmi kvalitně předpěstované. Přesto záměna druhů na dlouhou dobu zničila jedinečnou kompozici. Na kaštany (jejich výraz charakterizuje tzv. hrubá textura koruny) na náměstí totiž v zámeckém parku navazovaly hlavně výsadby jemných listnáčů, ořešáků černých, akátů, dřezovců a jerlínů, tedy dřevin se zpeřenými listy (textura jemná). Bylo tak dosaženo maximálního tvarového a texturálního kontrastu. Kombinace to byla velmi zdařilá, v rozdílech kombinovaných vlastností až extrémní.

Pošetilí jsou argumenty, požadující, aby se ve městech vysazovaly autochtonní dřeviny. Vycházejí z velmi povrchní znalosti přírodních zákonů a dějin naší krajiny a jsou tudíž velmi primitivní. S o to větší vervou jsou prosazovány. Ekologická teorie „niky“⁵⁹ popisuje přírodní zákon, podle něhož organismy obsazují pro ně nevhodnější prostředí. Prostředí našich měst ovšem dávno není

58 Leberecht Migge působil v severním Německu, praxi u něj získal náš zahradní architekt Josef Kumpán, který také v roce 1925 Miggeho park upravil, aby více vyhovoval obyvatelům Králova Pole. Migge vytvořil tzv. lidovou zahradu, typ parku na přelomu století v Německu velmi oblíbený, projektovaný mj. také Fritzem Encke nebo Hugo Kochem, viz též B PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ a kol., cit. v pozn. 2, a *Gartenkunst im Städtebau*, cit. v pozn. 54.

59 Např. Jiřina SLAVÍKOVÁ: *Ekologie rostlin*, SPN, Praha 1986; E. P. ODUM: *Základy ekologie*, Academia, Praha 1977.

původní, staletou činností našich předků bylo změněno tak, aby se nám pohodlněji žilo. Přesto však nelze říci, že by nebylo přírodní, když přece neustále aplikuje přírodní zákonitosti. Pouze vytváří přírodní kvality podřízené potřebám člověka (rozuměj kvality životního prostředí) jiné, než byly ty původní.

Jak se tedy dnes dívat na soužití stromů a historických městských prostranství ?

Řada památkářů, uměleckých historiků a architektů hájí zásadu, že do interiérů historických měst, zejména těch, která požívají památkovou ochranu, stromy nepatří. Argumentuje se většinou tím, že města vyrůstají na středověkém půdorysu a ve středověku se stromy na náměstí nevysazovaly. Paradoxně se tak stromy stávají diskriminovaným prvkem. Ostatní prvky, běžně v historických prostranstvích tolerované (dlažby, elektrické osvětlení, lavice, odpadkové koše, parkující automobily), se na rozdíl od vegetace ve středověku na náměstích nevyskytovaly, a nikdo je přitom nezpochybnuje.

Také stromy do historického prostředí městských, rostlých na středověkém půdorysu, v rozumné míře patří. Argumenty pro to lze hledat ve třech směrech. Jednak jsou součástí historie těchto prostorů, a od nejstarších dob se v našich městech určitě vyskytovaly. Dále mají důležitou funkci prostorotvornou, psychohygienickou, hygienickou a mikroklimatickou. Stromy však také patří ke standardu vybavení městských prostranství konce dvacátého století a hrají v nich roli velmi významnou pro každého z nás.

V městech chráněných jako městské památkové rezervace a městské památkové zóny mají stromy i památkovou hodnotu, a proto je třeba s nimi nakládat tak, jako s jinými doklady naší minulosti.

3.2 Postup

V poslední době se stále častěji setkáváme s pozitivní snahou vrátit stromy do měst, přes všechny těžkosti s tím spojené. Jak tedy postupovat, aby tento postup byl v souladu se zájmy státní památkové péče?

Je žádoucí podporovat celostní vnímání kulturních památek a památkově chráněných území.

Důležité je tedy uvědomit si, že jde o jedno dílo tvořené z různých součástí. Je proto správné i památkovou ochranu vztahovat na dílo celé, tedy např. na kostel i s doprovodnými stromy, náměstí s vysázenými stromy, podobně jako jsou nedílnou součástí národní kulturní památky Rudolfinum před ním stojící kandelábry.⁶⁰

60 Bohužel je stále některými lidmi uznáváno za pravdivé tvrzení Zdeňka Wirtha o malých schopnostech zahradníků, což se projevuje v úsudcích, že výsadby rostlin nemají hodnotu a je žádoucí je odstraňovat či neobnovovat. Ve skutečnosti umožňuje účinnou ochranu postup podle § 2 odst. 2 zákona 20/1987 Sb., o státní památkové péči.

V praxi má mít vždy přednost snaha zachovat místní zvláštnosti (pokud to situace a znalosti dovolí). Uchování ducha místa, genia loci,⁶¹ má vždy přednost před akademickou příručkovou obnovou.

Pokud již staré výsadby nejsou zachovány, je nutno zkoumat dochovaná vyobrazení a písemné záznamy. V některých případech zjistíme, že na místě v minulosti stromy byly (zpravidla jsou k dispozici černobílé nebo kolorované fotografie), ale nelze určit, jaké. Někde stromy nebyly, nicméně stavebník (často městská samospráva) je požaduje.

Do této kategorie patří i situace, kdy jsou nové výsadby stromů žádoucí z hlediska uchování kvality památkově chráněného prostředí. Kupříkladu téměř obecným problematickým jevem v obchodních ulicích a na náměstích je zjevné a záměrné rozdělení fasády domu na přízemí a vyšší patra. Zatímco vyšší patra jsou zpravidla uchována v podobě, pro kterou byl dům prohlášen za kulturní památku, přízemí prochází bouřlivým vývojem. Od dřevěných výkladců 19. století přes okachlíkované fasády první poloviny 20. století po technicistní úpravy současnosti. Někdy se podaří fasádu domu architektonicky sjednotit, častěji však se vnitřní náplň přízemí razantně projevuje v exteriéru velkoplošnými výklady a barevně i materiálově nápadným vzhledem. V situaci, kdy se stále častěji daří uchovat nebo obnovit původní kamennou dlažbu na chodníku, zůstává přízemí domů prvkem, který narušuje milieu daného prostředí. Pokud je zájem zvýšit působení historicky autentických vyšších pater budov a zpravidla obnoveného (byť i rekonstruovaného) parteru, je vhodné rušící části budov skrýt právě za výsadbu stromů, které jsou podobně jako kameny, užité k dláždění, původním přírodním materiálem, z hlediska památkové péče neagresivním.

V takových případech postupujeme podle následujících zásad.

3.3 Výsadby na náměstích

I zde je patrně nejdůležitější prostorotvorná a estetická funkce. Pokud je žádoucí prezentovat náměstí jako agoru, doporučuje se maximálně výsadba řady stromů po obvodu z důvodů uvedených v kapitole týkající se ulice. Obvodem v tomto případě myslíme okraj chodníku mezi okružní vozovkou a fasádami domů. Na náměstích však lze častěji prezentovat významné budovy – radnice, kostely, školy, banky, pošty apod. Pokud nejsou takové budovy znetvořeny utilitárními úpravami, je žádoucí i pomocí zeleně podporovat jejich dominantní uplatnění v kompozici. Způsob je dvojitý:

61 Pozoruhodné pojednání o tomto fenoménu představuje kniha Christiana NORBERG-SCHULZ: *Genius loci, k fenomenologii architektury*, Odeon Praha 1994, neopominutelné jsou i závěry a postřehy týkající se naší krajiny – J. K. ŘÍHA: *Země krásná*, Třebechovice pod Orebem 1948; L. ŽÁK, cit. v pozn. 16.

Obr. 10 – Brno, Zelný trh. Móda popínavých rostlin zasáhla na konci 19. století i kašnu Parnas.

- před vhodnou budovou vytvořit v řadě stromů mezeru
- zakrýt pomocí stromů nežádoucí součásti náměstí.

Někdy je vhodné lemovat alejí stromů probíhající komunikaci. Zde je třeba myslet na to, že časem alej prostor náměstí rozdělí na části.⁶²

Pokud se vysadí řada stromů na okraj vozovky bližší středu náměstí, agora v zásadě zaniká a není vcelku důležité, jak jsou stromy velké. Přirozeně čím jsou větší, tím je dojem silnější. Z náměstí se pak vlastně stává obvodová ulice obíhající vnitřní blok stromů, tvořený okrajovou alejí. Zda tato alej pokračuje uvnitř dalšími výsadbami, není až tak důležité. Její vliv na specifické vnímání prostoru je dostatečný. Uvnitř může pokračovat dlažba nebo trávnik, případně prořatý dalšími alejemi, nebo malebná nepravidelná výsadba parčíku. Často bývá na vnitřní ploše náměstí pomník, někdy celá budova. Stejněho prostorového dojmu je dosaženo, když je obvodová vozovka lemována oboustrannou alejí.

Naopak, pokud jsou stromy vysázeny na okraj vozovky bližší fasádám domů (zpravidla na okraj chodníku), zůstává náměstí náměstím a lze vhodně využít tlumivý efekt stromů, podobně jako v ulicích, k zakrýtí pro dochované historické prostředí rušivých prvků (výkladů, reklam).

62 Jeden z velkých zahradních architektů 19. století, Peter Joseph Lenné navrhl na náměstí v Postupimě aleje, které se protínají diagonálně ve tvaru písmene X.

3.4 Výsadby v ulicích

Nejdůležitější je zde estetická a prostorotvorná funkce dřevin. Automaticky se uplatňují i ostatní funkce. Snad jen ekologická funkce je ztlumena. Rozhodujícím činitelem je šířka ulice. Podle ní volíme velikost stromů. S ohledem na možnost následné péče je vhodnější vyšlechtěná odrůda pomalu rostoucí nebo keř roubovaný na kmenu. V poslední době je radikální způsob řezu stromů v ulicích kritizován občanskými iniciativami zabývajícími se ochranou přírody. Přestože jejich argumentace je citového rázu a ve vztahu ke stromům naprosto lichá, je možné, že časem odpor ještě zesílí. Pokud se nejedná o konzervované metody řezu (viz příklad Uherčic, uvedený v odst....), není nutné v nových výsadbách tradiční postupy respektovat a je možné vycházet z funkčních požadavků. Vysazovány by měly být zásadně vysokokmeny s pohodlnou podchodnou výškou (nejméně 2,5 m). Protože časem větve poklesnou pod úroveň nasazení koruny, lze při průměrné velikosti malokorunných stromů předpokládat, že nebudou chodcům vadit a přitom dosáhnou výšky asi 4–5 metrů. To je velikost vhodná právě k tomu, aby koruny zaclonily (zejména v tangenciálních – podélných – pohledech) rušivou přízemní část fasády. Pokud mají stromy vhodné rozestupy, příčný pohled umožní sledovat informace obchodů (jak vystavené zboží, tak reklamy a poutače). Výsledkem je vcelku pozitivní působení jak na turisty, které většinou místní obchody nezajímají a sledují zajímavé fasády a historické pozoruhodnosti, tak na místní obyvatele, kteří chodí nakupovat většinou po paměti a maximálně sledují nové zboží ve výlohách při večerních či víkendových procházkách.

Pokud je sled v místě obvyklých domů přerušen zajímavou a neznetvořenou budovou (kostel, úřad, škola, zajímavý obytný dům), je vhodné i alej stromů přerušit⁶³ a umožnit tak domu plné výtvarné působení (důležité zejména při pohledu z opačné strany ulice). I větší mezery nejsou většinou při tangenciálním pohledu z křižovatek do ulice vnímány, mohou naopak vyvolat příjemné překvapení. Někdy nemusí být ani úplné přerušení nutné, postačí zvolnění rytmu (např. ob jeden strom).

V širokých ulicích mohou aleje stromů podporovat dojem koridoru, když některé budovy např. chybí nebo výrazně ustupují za uliční čáru.

V některých městech se vyskytují nábřeží (Hradec Králové). Tam jsou vhodné smuteční vrby, které svými převislými větvemi často dosáhnou až na hladinu vody. Pozorovány zejména z opačného břehu vytvářejí vzácný přechod mezi fenoménem přírodním (řeka) a civilizací (regulace). Na tento jev přišli ostatně už v 19. století. Argument, že vrba je krátkověkou dřevinou, neobstojí před jejím půvabem.

Opakem k liniovým výsadbám jsou výsadby solitérní. Někdy, zejména na středověkém půdorysu, je uliční čára nepravidelná, promítají se do ní boční zdi

63 Tento postup doporučoval již C. SITTE, cit. v pozn. 44.

Obr. 11 – Brno, Náměstí svobody s dobovou parterovou úpravou na přelomu 19. a 20. století.

kostelů, některé budovy předstupují, jiné naopak ustupují. V takových případech se doporučuje do vhodných míst umísťovat solitérní stromy. Zpravidla se volí neobvyklé dřeviny, pokud se ovšem nesleduje cíl uchovat dochovaný stav. Nutno poznamenat, že v takové situaci je jakákoliv dřevina zajímavá a kontrastní.

V ulicích se také setkáváme s tzv. drobnou architekturou a sochami. I tam platí zásady uvedené v následující kapitole.

3.5 Výsadby doprovodné

Na našich historických náměstích (v městských památkových rezervacích a městských památkových zónách) se velmi často setkáváme s morovými a trojičními sloupy, kašnami a fontánami, sochami svatých, pomníky a podobnými dominantami. Pro doprovodné výsadby lze v historii vyzorovat několik zásad, jež je žádoucí respektovat.

Výtvarný charakter doprovázeného díla má určující význam. Pokud má dílo frontální charakter, doplňuje se zpravidla doprovodnou dvojicí stromů. Vytváří se tak symetrie zřejmá. Někdy je možno zvolit pouze jednostranný doprovod,

Obr. 12 – Brno, Dominikánské náměstí. Socha sv. Jana Nepomuckého byla doplněna výsadbou čtyř kaštanů, dva byly z péstebních důvodů odstraněny.

např. když je třeba vyrovnat nějakou nepravidelnost. Dosáhne se tím symetrie skryté.

Pokud má doprovázené dílo centrální charakter, přizpůsobí se tomu i výsadba. Kašny a morové sloupy mají často čtvercový půdorys. V takovém případě je možné vysadit čtyři stromy, každý v prodloužení úhlopříčky půdorysu (Kroměříž, Telč). Někdy je možné vysadit stromy i v prodloužení os jednotlivých stran, vždy to záleží na místních podmínkách a je třeba dodržovat zásadu úměrnosti.

Trojiční sloupy často zaujímají půdorys trojúhelníka (např. v Mikulově) nebo jeho násobků (naš největší exemplář v Olomouci). V tomto případě vysazujeme násobky tří, opět s ohledem na zásady úměrnosti. Zpravidla už u šesti stromů se stírá rozdíl mezi šestiúhelníkem a kružnicí. Důležitá je pak lokalizace stromů k výrazným architektonickým článkům. Opět platí, že výsadba může dojem díla umocnit, nebo jej ztlumit.

Velikost stromů **musí** respektovat rozměry díla. I když v některých městech je doprovázené dílo skryto za stromy (morový sloup v Jihlavě, ve Vysokém Mýtě), není žádoucí tuto kompozici prosazovat v místech, kde není doložena její existence v minulosti. Doporučuje se vysazovat stromy tak, aby dílo zvýraznily, tedy opět spíše malokorunné druhy a odrůdy. Jen v případě kašen jsou vhodné velkokorunné stromy, aby kašnu zastínily a vytvořily prostředí vhodné

Obr. 13 – Jihlava. Stromořadí po obvodu náměstí se stalo výsadbou, typickou pro 19. století.

k odpočinku (kašna ve Valticích, v Kamenici u Jihlavy). I tady však najdeme místní, nikoliv však proto méně pozoruhodné, odchylky. Např. na Dominikánském náměstí v Brně je v rohu umístěna socha sv. Jana Nepomuckého. Protože stojí téměř v řadě soch zdobících terasu před kostelem sv. Michala, asi by nepůsobila tak účinně, jak zpodobněný patron vyžaduje. Asi již od konce 18. století ji doprovází dvojice kaštanů, dnes pomalu odumírajících. V měřítku celého náměstí působí tato excentricky umístěná skupina stromů (navíc z dálky vnímaná spíše jako strom jeden) jako příklad výsadby středověkého charakteru. Teprve z větší blízkosti se zjeví svatý pod zeleným baldachýnem. Nepřímými prostředky je tak nakonec dosaženo překvapivého zdůraznění žádoucího prvku. Bylo by jistě nevhodné uplatnit při obnově zásadu úměrnosti velikosti stromů a sochy. Malé stromy by se totiž v prostoru náměstí ztratily a kout by působil pustě. Tento příklad slouží k ilustraci výše zdůrazněné zásady, že vždy má přednost dodržení místní zvláštnosti před akademickou příručkovou obnovou.

V některých případech může být vhodné obnovit shora uvedenou středověkou tradici solitérních stromů v městském interiéru. Ty pak zpravidla nic nedoprovázejí, naopak mohou být doplněny např. lavičkou.

4 VHODNÝ SORTIMENT DŘEVIN

Doporučeny jsou dřeviny, jejichž výběr respektuje zájmy státní památkové péče, které požadují, aby druhy a odrůdy odpovídaly historickým obdobím, a současně respektuje nutnost přizpůsobit se náročnému městskému prostředí. Vychází se ze stejné zásady pravosti materiálu, která se uplatňuje u střešních krytin, stavebních a jiných materiálů, která však byla v poválečné památkové péči o historické zahrady hrubě podceňována. Není totiž vhodné, pokud to není nezbytně nutné, vnášet do památkově chráněného prostředí rostliny, které tam nepatří (v některých případech není původní odrůda dostupná, protože už ji nikdo nepěstuje, to se však v zásadě netýká dřevin, jimiž se v tomto metodickém materiálu zabýváme). Dnes víme vcelku bezpečně, které rostliny se v daném historickém období vysazovat nemohly (zejména proto, že nebyly ještě introdukovány, tedy zavedeny do pěstovaného sortimentu, zpravidla po dovození z ciziny, později také po vyšlechtění). Často však nevíme, které z dostupných rostlin byly na konkrétní lokalitě použity. To je třeba zjistit studiem historických pramenů. Nejvhodnější je nahradit odumírající rostlinu jedincem stejného druhu, popř. odrůdy (samozřejmě pokud nejde o odstranění prokazatelného omylu). Ideální by bylo, kdyby (v případě, že jde o odrůdu, nikoliv o původní druh) v předstihu byla nahrazovaná dřevina přeroubována. Je totiž možné, že může jít z důvodů uvedených v jiné části tohoto materiálu o místní výpěstek, který nikdy nebyl ve světovém sortimentu, a nebyl ani popsán. Doporučený postup by tak dával šanci budoucím badatelům podchytit zvláštnosti. S takovou přísností je asi možné postupovat jen v souvislosti s kulturními památkami nebo u národních kulturních památek.

4.1 Členění dřevin podle hlediska historického sortimentu

Od nepaměti do 16. století – vysazovány zejména lípa, dub, tis, vyloučeny nejsou ani stromy ovocné, zejména dlouhověké hrušně.

16.–18. století – zejména lípa, jilm, javor, kaštan koňský (Údajně dovezený do střední Evropy v roce 1576 velvyslancem císaře u tureckého dvora Busbekem. Pro svou hustou a pravidelnou korunu, poskytující hluboký stín, byl kaštan velmi oblíbený jak v zámeckých zahradách, tak v alejích ve městech i ve volné krajině. Pro své plody byl vysazován i v oborách. Jde patrně o první „módní“ cizí strom v naší historii.), akát, topol vlašský, platan. Zatímco platan si podržel postavení ušlechtilého solitéru v zámeckých parcích, a ani v těch nebyl až na výjimky (Strážnice) vysazován v alejích, akát a topol vlašský se v závěru 18. století staly dalšími „módními“ stromy. Akáty a topoly byly ve velké míře vysazovány nejen v zámeckých parcích, ale i do stromořadí ve městech a volné kraji-

ně.⁶⁴ Topol vlašský do té míry zlidověl, že lid si při slově topol vybaví právě topol vlašský, původní topol černý ani nezná. Akát fascinoval svým mimořádně malebným tvarem, lehkou stavbou koruny a zpeřenými listy.

19. století – zejména lípa v druzích, kaštan v druzích, javor mléč i v odrůdách, řidčeji javor klen v odrůdách a javor stříbrný, akát i v druzích a odrůdách, jasan ztepilý i v odrůdách, habr, hloh i v odrůdách, jeřáb v druzích, líska turecká, platan, jilm, dub, slivoň v druzích a odrůdách, šeřík, katalpa, buk (i červený), topol (nejčastěji vlašský), jerlín japonský, pajasan žlaznatý (po polovině 19. století další „módní“ strom; jde opět o strom se zpeřenými listy, obliba těchto stromů je pochopitelná, když si uvědomíme, že z domácích stromů má zpeřené listy jen jasan a jeřáb obecný); dostupný sortiment byl velmi široký.

20. století – do nového věku vstoupili zahradníci s velmi širokým sortimentem, mnohem bohatším, než jsme znali před rokem 1989 a jistě i bohatším, než je dostupný dnes. Bylo to výsledkem dlouhodobého procesu introdukce, tedy zavádění cizokrajných rostlin dovozy do domácího sortimentu (někdy bylo tak úspěšné, jak uvádíme u akátu a pajasanu), od druhé třetiny 19. století doprovázené stále intenzivnějším procesem šlechtění. Výpěstky byly předváděny na zahradnických výstavách městských, krajských, zemských a říšských. Soutěž povzbuzovala k dalším metám. Zprávy soudobých odborných časopisů (u nás zejména Wiener Illustrierte Gartenzeitung, později Zahradnické listy) dokládají účtyhodnou šíři sortimentu, ale i odborné diskuse a výměny informací (srovnáním s dnešním anglickým jazykovým prostorem si můžeme uvědomit, jak plodná mohla být výměna informací a zkušeností v jazykovém prostoru německém). Sortiment počátku 20. století umožňoval volit do dané situace optimální dřevinu.

Při výběru je opět žádoucí dodržovat zásadu **úměrnosti**. Z hlediska historického není důležité pouze to, zda dřevina nebo její odrůda byla vůbec dostupná, ale i to, v jakém množství byla dostupná. Záměrně jsme proto výše uvedli příklad lípy stříbřité, která se v Brně v roce 1879 vyskytovala v jediném exempláři, zatímco dnes je vcelku běžným stromem. Pokud tedy bude záležet na tom, aby v nějaké ulici byl zdůrazněn duch 19. století, protože byla ušetřena pozdějších přestaveb, a je tedy možné obnovit původní fasády, pouliční osvětlení a další prvky, není vhodné do takové ulice vysadit alej lípy stříbřité, i když je to strom odolný, prostě proto, že v 19. století byla tato dřevina užívána vždy jako solitér. Podobně je nevhodné používání katalp, paulovnií nebo dokonce jinanů v památkově chráněných územích. Jinan dvoualokčný (*Ginkgo biloba*) jako vzácný, posvátný a tajemný chrámový strom, prostě „jiný“, jak jeho české

64 Pozoruhodné doklady najdeme v díle našich malířů, zejména v kresbách Josefa Mánesa, Mikoláše Alše, v téměř dokumentárních obrazech Rudolfa Alta, nebo na kolořovaných kresbách Franze X. Riehtra aj.

jméno napovídá, byl zásadně vysazován jako solitér, aby byla jeho jedinečnost podtržena. Teprve snad v zahradě Bílkovy vily v Praze u Chotkových sadů byla tato zásada poprvé porušena, tam je pár (2 ks) jinanů u vstupního schodiště. Tamní exempláře jsou dost bídné, proto lze jen těžko soudit, zda byly vysázeny hned při vybudování vily (1912) nebo později. První alej z jinanů byla u nás vysázena někdy v 80. letech 20. století v Mostě. Podobně nevhodné jsou snahy zavádět do alejových výsadeb v ulicích jehličnany, zpravidla zdůvodňovanými tautologickými argumenty správců ploch, že totiž z jehličnanů nepadá listí. Staré výsadby jehličnanů jsou mimořádně vzácné (nedochovaná smrková – pokud vůbec existovala – ve Valticích, modřínová alej tamtéž, dále v Kamenici nad Lipou, v Heleníně u Jihlavy, v Brně), do alejí ve městech se u nás běžně nepoužívaly, i když jehličnany nejsou městskému interiéru úplně cizí. Běžně však spíše „nahlížejí“ do ulic ze sousedních ploch zahrad a parků. Asi nejkrásnějším příkladem je stará borovice vejmutovka (*Pinus strobus*) v zahradě u zámku v Telči, která je po desítky let integrální součástí náměstí Zachariáše z Hradce.

4.2 Členění podle hlediska prostorového

Doporučuje se dodržovat zásadu, že do malých prostorů se sázejí dřeviny s malou korunou a naopak. Historické formy souvisely s uměním tvarovat rostliny. Toto zahradnické umění u nás bohužel v současné době živoří. Nemáme na mysli dnes populární umění bonsaj, ani umění, které v Británii dává název zvláštním zahradám – topiary. Pokud mají být výsadby v budoucnu tvarovány, není tak důležitá velikost dřeviny, jako její schopnost regenerovat. Osvědčené jsou tradiční lípy, platany, javory, kaštaný a např. také exotické teplomilné břestovce (*Celtis occidentalis*). Tvarované dřeviny jsou podobně jako kříženci dřevin znakem zahradních prostorů (ne nadarmo je symbolem odborné zahradní organizace ICOMOS-IFLA při UNESCO právě výseč stříhaným plotem tvořeného zahradního ornamentu). Je proto vhodné tvarované rostliny v doložených situacích obnovovat.

4.2.1 Náměstí středověkého původu

Pokud nejde o případy uvedené v předchozím textu, doporučujeme volit zpravidla lípu (*Tilia cordata* nebo *Tilia platyphyllos*), která je druhem, jenž mohl být našimi předky vysazován nebo respektován z obecně známých důvodů. Strom je vhodné situovat blíže k některému rohu náměstí, jakoby nahodile. Pokud respektujeme nějaká hlediska, snažíme se úzkostlivě vyhnout se záměrným kompozicím, vycházejícím z jednoduchých estetických premis, tedy se vyhýbáme osově kompozici či rámování, tak aby výsledek působil spíše nahodile. Pokud lze navázat na nějakou historickou stopu (např. stavbu doloženou archeologickým průzkumem), je to vhodné; zopakuje se tak logika středověkého uspořádání. Tento rekonstrukční přístup volíme spíše výjimečně.

Je-li náměstí dostatečně prostorné a je možné osázet řadou stromů obvodové chodníky, doporučujeme kultivary domácích dřevin, jako je javor (*Acer platanoides* „Globosum“), jasan (*Fraxinus excelsior* „Nana“), babyka (*Acer campestre*), habr (*Carpinus betulus*), hruška (*Pyrus communis* „Beech Hill“), jeřáb (*Sorbus aria*, *Sorbus aucuparia*). Opakujeme tak postup aplikovaný v 19. století.

Má-li být kombinován solitérní strom s obvodovou výsadbou, doporučujeme do obvodové výsadby stromy malokorunné.

4.2.2 Náměstí na mladším půdorysu

Pokud nejde o případy uvedené v předchozím textu, volíme u barokních náměstí obvodové výsadby z druhů uvedených v odstavci 4.2.1. Pokud to prostor dovoluje, doporučujeme použít i kaštan koňský (*Aesculus hippocastanum*), v baroku obzvláště oblíbený, nebo v klasicismu žádaný topol vlašský (*Populus nigra* „Italica“).

U náměstí, v nichž převládá duch 19. století, doporučujeme jak sortiment dosud uvedený, doplněný dále o akát (*Robinia pseudoacacia*, a jeho kultivary „Bessoniana“, „Tortuosa“, „Umbraculifera“, „Pragensis“, *Robinia hispida*), hloh (*Crataegus laevigata* v kultivarech „Paul s Scarlet“, „Plena“, „Rosea Flore Pleno“), jерlín (*Sophora japonica*), líska turecká (*Coryllus colurna*), javor jasanolistý (*Acer negundo*), mléč (*Acer platanoides*, a jeho kultivar Schwedleri), klen (*Acer pseudoplatanus* a jeho kultivary „Atropurpureum“ a „Aureo-variegatum“) a javor stříbrný (*Acer saccharinum*), jilm (pokud možno taxony odolné vůči grafiose), katalpa (*Catalpa bignonioides*), moruše (*Morus alba* a *Morus nigra*), platan (*Platanus x acerifolia*), slivoň (*Prunus fruticosa* „Globosa“), šeřík (*Syringa vulgaris*), topol balzámový (*Populus balsamifera*), vrba (*Salix alba* „Tristis“). Malokorunné stromy doporučujeme sázet spíše po obvodu náměstí na okraj chodníku, stromy s velkou korunou naopak na kraj vozovky vzdálenější od fasád. Kombinace obou způsobů je možná, záleží na situaci.

4.2.3 Výsadby v úzkých ulicích

Pokud nejde o případy uvedené v předchozím textu, doporučujeme malokorunné stromy, a sice akát (*Robinia pseudoacacia* „Umbraculifera“, *Robinia hispida*), babyka (*Acer campestre* „Elsrijk“), hloh (*Crataegus laevigata* v kultivarech „Paul s Scarlet“, „Plena“, „Rosea Flore Pleno“), javor (*Acer platanoides* „Globosum“), jasan (*Fraxinus excelsior* „Nana“), slivoň (*Prunus fruticosa*, *Prunus cerasifera* „Pissardii Nigra“), šeřík (*Syringa vulgaris*) a další keře pěstované nebo roubované do tvaru stromů, jako čimišník (*Caragana arborescens*), dřín (*Cornus mas*), skalník (*Cotoneaster divaricatus*). Pokud to místní kapacity dovolí, doporučujeme alespoň na některých místech obnovit i výsadby stromů udržované v příhodné velikosti tvarovacím řezem. Pak dáme přednost lípě (*Tilia platyphyllos*), habru (*Carpinus betulus*), moruši (*Morus alba*), platanu (Pla-

tanus x acerifolia), v teplých oblastech je možné použít i břestovec (*Celtis occidentalis*).

Stromy doporučujeme sázet na okraj chodníku, je možné jen po jedné straně vozovky, pak u ulic běžících východozápadním směrem volíme raději chodník na více osluněné straně ulice, tedy před fasádou obrácenou k jihu, u ulic běžících severojižním směrem záleží na situaci.

4.2.4 Výsadby v širších ulicích

V širokých ulicích je možné sázet stromy dvěma způsoby. Malokorunné na okraj chodníku jako v předchozím případě (nedoporučujeme však sázet jen po jedné straně) nebo velkokorunné do aleje podél osy ulice, alej může být jednořadá, dvoj i víceřadá (maximálně šestiřadá). U lichých počtů řad (3,5) a v aleji čtyřřadá nebo šestiřadá je možné dřeviny kombinovat v podélném i příčném směru. Kombinace v podélném směru znamená, že vedle sebe vysadíme rozdílné druhy nebo odrůdy stromů v řadách. Kombinace v příčném směru znamená, že v jedné řadě střídáme zpravidla dva taxony, čímž celou alej rytmizujeme.⁶⁵

Přirozeně, tak jako na náměstí, je také v široké ulici možná kombinace malokorunných stromů na okraji chodníku a stromů s velkou korunou v ose ulice.

Při kombinaci dřevin doporučujeme střídmost. Jako příklad můžeme uvést výsadbu na Husitské ulici v Brně-Králově Poli. Původní výsadba z přelomu 19. a 20. století byla následující: Okraje chodníku byly lemovány střídavou výsadbou šeříku (*Syringa vulgaris*) a slivoně (*Prunus fruticosa* „Globosa“). Středem ulice byla vedena dvouřadá alej javorů (*Acer platanoides* „Schwedleri“). V 80. letech 20. století byly dožilé javory vykáceny a nahrazeny výsadbou platanů (škoda, že nebyla uchována původní kombinace taxonů). Pokud bude obnoveno dožívající stromořadí na okraji chodníku obnoveno, doporučujeme uchovat aspoň tam původní kombinaci.

Ve dvou a víceřadých alejích lze stromy sázet do páru nebo do trojsponu. Párová výsadba působí ukázněněji.

Pokud nejde o případy uvedené v předchozím textu, doporučujeme následující sortiment stromů s větší a velkou korunou (pro malokorunné stromy je sortiment shodný se sortimentem uvedeným v odstavci 4.2.4.):

akát (*Robinia pseudoacacia*, a jeho kultivary „Bessoniana“, „Tortuosa“, „Pragensis“), břek (*Sorbus torminalis*), břestovec (*Celtis occidentalis*), dřežovec (*Gleditsia triacanthos*), hloh (*Crataegus laevigata* v kultivarech „Paul s Scarlet“, „Plena“, „Rosea Flore Pleno“), dub (*Quercus robur* „Fastigiata“), jeřáb, (*Sorbus aucuparia*, *Sorbus intermedia*), muk (*Sorbus aria*), jерlín (*Sophora japonica*,

65 Takto rytmizované aleji, např. střídání topolu vlašského a babyky, někteří říkají alej anglická, my používáme termín alej anglická pro půvabné výsadby v krajině, kdy je v křivce vedená cesta doplněna blízce, avšak nepravidelně rozmístěnými hájky, jak ukazuje např. cesta z Lednice k Novému dvoru v Lednicko-valtickém areálu.

Obr. 14 – Kroměříž. Centrální dominanta náměstí doplněná stromy.

kaštan koňský (*Aesculus hippocastanum*, *Aesculus x carnea*), líska turecká (*Coryllus colurna*), javor jasanolistý (*Acer negundo*), mléč (*Acer platanoides*, a jeho kultivar *Schwedleri*), klen (*Acer pseudoplatanus* a jeho kultivary „*Atropurpureum*“ a „*Aureo-variegatum*“) a stříbrný (*Acer saccharinum*), jasan americký (*Fraxinus americana*) a ztepilý (*Fraxinus excelsior*), jilm (pokud možno taxony odolné vůči grafiose), katalpa (*Catalpa bignonioides*), moruše (*Morus alba* a *Morus nigra*), platan (*Platanus x acerifolia*), sakura (*Prunus serrulata* „*Amanogawa*“, „*Kanzan*“, topol balzámový (*Populus balsamifera*), topol vlašský (*Populus nigra* „*Italica*“), vrba (*Salix alba* „*Tristis*“) hlavně do ulic lemujících vodní tok nebo plochu).

4.2.5 Výsadby doplňující morové a trojiční sloupy, kašny, sochy a pomníky, významné budovy

Sochařské dominanty náměstí je možné doplňovat výsadbami stromů, vždy však tak, aby skulpturu či plastiku harmonicky či kontrastně obohatily. Volíme proto spíše malokorunné stromy nebo tvarovacím řezem udržované stromy s velkou korunou. Pokud na malém náměstí stojíme před volbou, zda

Obr. 15 – Kroměříž. Snímek dokládá kombinaci lip a akátů kolem centrální dominanty.

vysadit stromy k dominantě, nebo po obvodu, přikloníme se k dominantě. Sochařské dominanty byly zpravidla pořízeny později než vlastní prostor náměstí.

Významné budovy umístěné v náměstí lze osázet lemující jednoduchou nebo dvouřadou alejí stromů, zpravidla malokorunných či tvarovaných. Průčelí budovy lze zvýraznit jiným druhem či odrůdou. Doporučený sortiment je totožný se sortimentem v odstavci 4.2.3.

5 DALŠÍ DOPORUČENÍ

Terén po obvodu stromu je vhodné zejména v pěších zónách chránit kovovou mříží s otvorem pro kmen. Pokud to podmínky dovolí, není krásnější základny pro stromy, než udržovaný travnatý koberec. Velmi pěkný je také „podstavec“ ze stříhaných keřů. V tomto případě jsou vhodné i stálezelené dřeviny nebo jehličnany.

Pokud je potřebný sedací nábytek, měl by respektovat historické prostředí. Vždy je vhodnější střizlivý typ (nemusí být za každou cenu historizující), který nekonkuruje kráse starých budov a neničí ducha místa⁶⁶. Tam, kde lze očekávat parkování vozidel, je nutno chránit kmeny stromů před poškozením a půdu před znečištěním ropnými deriváty. Vhodné jsou k tomu kamenné, kovové nebo dřevěné patníky. Ve společensky zvláště exponovaných místech je přípustná kovářská práce.

Pokud máme možnost volby, prosazujeme to, aby stabilní doplňky památkově chráněných veřejných městských prostranství nekonkurovaly dochovaným kulturním památkám a jejich prostředí. Vždyť počet památkově chráněných budov tvoří pouhá 4 % staveb na našem území a památkově chráněné plochy tvoří 2,5 % území, a to hlavně díky krajinným památkovým zónám. V případě dlouhodobých nebo trvalých stabilních doplňků se přikláníme spíše k nenápadným řešením (což nesmí být na úkor jejich kvality, naopak).

66 O dostatečně únosnou pestrost se sami postarají přítomní lidé v módním oblečení, slunečníky, přenosné reklamy, případně automobily.

6 NEVHODNÉ ÚPRAVY

Nevhodné jsou „kráterové“ vyzdívky ukončené sedacími plochami kolem stromů. V Brně na České ulici a na náměstí Svobody jsou tyto ochrany asi 12 let. Slouží jako velkoobjemové odpadkové koše. Nedoporučujeme umístování tzv. mobilních nádob osázených keři nebo stromy. Výjimkou jsou pouze nádoby osázené proměnnou květinovou výzdobou. Nedoporučujeme velkoplošné nadzemní záhony (Lannova třída v Českých Budějovicích), jsou totiž příliš rusturní a tudíž mimo měřítko ulice. Nedoporučujeme vysazování módních dřevin, zejména výrazně barevných. Ani jehličnany nemůžeme považovat za doporučitelnou skupinu, ani ve formě tzv. stálého vánočního stromu (výjimkou je zimní dekorace květinových nádob chvojím či malými smrčky, která navazuje na tradiční adventní způsoby výzdoby veřejných prostranství). Nedoporučujeme ani tzv. půdopokryvné výsadby keřů, natož keřů stálezelených a jehličnatých.⁶⁷

Nedoporučujeme ani dnes módní tzv. ekologické výsadby. Pro ty je dostatek místa mimo památkově chráněná prostranství. Spontánně vzniklé společenstvo (v pravém smyslu slova ekologické!) lze najít na každé dlouhodobě neudržované parcele, kupříkladu na nezastavěné proluce. Je tvořeno převážně lebedami, merlíky, později kopřivami, bezem černým, jívou, břizou, akátem, v teplých lokalitách tam bují pajasany. Ovšem tyto případy jsou již zcela mimo zájem ochrany kulturních hodnot.

Při stavebních úpravách veřejných prostranství nedoporučujeme dnes módní likvidaci chodníků. Pokud je z nějakých důvodů nutno odstranit rozdíl úrovní chodníku a vozovky, je vhodné ponechat alespoň rozlišení v charakteru výdlažby.

Nedoporučujeme také nápadný a křiklavý mobiliář.

Nedoporučujeme jakékoliv úpravy a doplňky, u nichž je na první pohled patrná snaha konkurovat historickému prostředí a „zapsat“ se tak do tváře památkově chráněného města. To platí pro veškeré málo funkční nebo téměř nefunkční „vymyšlenosti“, jež mají jedinou ambici – totiž, aby se staly ozdobou, která bude konkurovat estetickým hodnotám památkově chráněných lidských výtvorů a jejich prostředí.

Nedávno bylo například obnoveno náměstí Přemysla Otakara II. ve Vysočém Mýtě, jak se uvádí největší čtvercové náměstí v Čechách (tamní výsadbu lip uvádíme jako historický příklad výše). Přestože je obyvateli města velikost náměstí zdůrazňována jako hodnota, horror vacui byl asi podnětem k vybudování čtyř altánovitých stavbiček v rozích náměstí a dalších doplňků. Proporce altánů nevybočují z měřítka náměstí, a proto jsou uměřené. Problém je však v tom, že nejsou dostatečně funkční. Důvod jejich vybudování proto není zřej-

67 Tyto výsadby, byť dobře míněné, vždy slouží jako odpadkové koše. Jejich přítomnost vždy působí škodu historickému prostředí, a to ani nezdůrazňujeme, že jsou užívány teprve čtvrtstoletí. Proto vděčně kvitujeme, že byla konečně odstraněna výsadba čínských jalovců za pomníkem Mistra Jana Husa na Staroměstském náměstí v Praze.

mý. Jeden pavilon byl míněn jako pódium, což je nepochybně správná myšlenka, směřující k oživení náměstí. Protože však při formování altánu převážila u architektů snaha o výtvarnou přesvědčivost na úkor funkčnosti, je nutno vedle něj stavět obyčejné pódium (tak tomu bylo v létě roku 2000). Pavilon se tak stává skoro zbytečným. Navíc truhlík, určený k výsadbám květin, je příliš úzký (při mé návštěvě byl plný plevele a květiny se v něm ztrácely, na rozdíl od záhonů květin kolem morového sloupu, které se vydařily). Věšáky na květiny tvarem obdobné lampám veřejného osvětlení jsou příkladem další luxusní zbytečnosti. Lampy jsou zdařilé a užitečné. Zavěšování květin je logické zejména na nádražních perónech či jinde, kde je častá vysoká koncentrace lidí, kterým by květináče na zemi překážely a asi by docházelo k jejich poškozování. Na rozsáhlém náměstí je zavěšování květin do výšky bezdůvodné. Je škoda, když dobře míněná a vcelku zdařilá úprava náměstí je zatížena nedomyšlenými či „přemyšlenými“ zbytečnostmi.

Na adresu památkové péče bývají pronášeny výtky, že brání nové architektonické tvorbě. Ve skutečnosti však je kvalitní tvorba, respektující genia loci a potřeby současných lidí podporována i v památkově chráněných veřejných prostranstvích (obnova náměstí kupříkladu v Litomyšli, Znojmě, Třeboni). Nežádka pomáhá účinnější prezentaci kulturního dědictví!

BIBLIOGRAFIE

- Olga BAŠEOVÁ: *Pražské zahrady*, Praha 1991.
- Alžběta BIRNBAUMOVÁ: *Naše zahrady v minulosti*, Salon XVIII/1938.
- A. von BUTTLAR: *Der Landschaftsgarten*, München 1980.
- Gerard CIOLEK, Janusz BOGDANOWSKI: *Ogrody polskie*, Warszawa 1978.
- Zdeněk DOKOUPIL: *Zahrada a park v historickém vývoji*, Brno 1954.
- Zdeněk DOKOUPIL, Pavel NAUMAN, Dušan RIEDL, Ivan VESELÝ: *Historické zahrady v Čechách a na Moravě*, Praha 1957.
- Max DVOŘÁK: *Katechismus památkové péče*, přeložil Jaroslav Petřů s doslovem *Památková péče jako morální povinnost*, edice MONUMENTA, Praha 1991.
- Christian d'ELVERT: *Neu-Brünn I*, Brünn 1888.
- Romana EMÖDIOVÁ: *Historický vývoj zeleně v městě Brně*, Brno 1986.
- Otokar FIERLINGER: *Zahrada a obydlí. Základní zásady zahradní komposice*, Praha 1938.
- Karl GÖETZE: *Album für Teppichgärtnerei und Gruppenbeflanzung*, Erfurt.
- Marie Luise GOTHEIN: *Geschichte der Gartenkunst*, I.–II., Jena 1914, 1926.
- Géza HÁJÓS: *Englische Gärten des 18. Jahrhunderts in Österreich. Forschungsstand und neue Fragen*, in: *Das achtzehnte Jahrhundert und Österreich*, Wien 1987.
- Alena HALAMÍČKOVÁ: *Chráněné historické parky a zahrady Severomoravského kraje*, Ostrava 1988.
- F. HALLBAUM: *Der Landschaftsgarten*, München 1927.
- Luděk HELEBRANT, Antonín Marián SVOBODA: *Spolkové introdukční zahrady v Průhoncích a jejich přínos pro sortiment a produkci okrasných dřevin a trvalek v sadovnické tvorbě*, Aktuality, Průhonice 1989.
- Dietrich HENNEBO: *Gartendenkmalpflege*, Stuttgart 1985.
- Dietrich HENNEBO: *Geschichte der Gartenkunst*, Stuttgart 1981.
- Dietrich HENNEBO: *Geschichte des Stadtgrüns, Band I, Entwicklung des Stadtgrüns von der Antike bis in die Zeit der Absolutismus*, Hannover-Berlin 1979.

- Karel HIEKE: *Dřeviny českých a moravských zámeckých parků*, Aktuality, Průhonice 1984.
- Karel HIEKE: *České zámecké parky a jejich dřeviny*, Praha 1984.
- Karel HIEKE: *Moravské zámecké parky a jejich dřeviny*, Praha 1985.
- Christian Cajus Laurenz HIRSCHFELD: *Geschichte und Theorie der Gartenkunst*, tři svazky, Leipzig 1775–1785.
- Zdeněk HORSÁK: *Dendrologická skladba historických zahrad a její uchování*, in: Památky a příroda, roč. 3, 1978, č. 3, s. 163–166.
- Ladislav HOSÁK: *Historický místopis země Moravskoslezské*, Brno 1938.
- Ebnezer HOWARD: *Garden Cities of Tomorrow*, 1898; *Zahradní města budoucnosti*, Praha 1925.
- Jan Evangelista CHADT ŠEVĚTÍNSKÝ: *Popis 300 vzácných stromů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1913.
- Franz JEŽEK von Rittersfeld: *Forstbotanisches Verzeichnis aus dem Franzenberge in Brünn befindlichen Näume und Sträucher, mit lateinisch, deutschen und böhmischen Benennungen, und Angabe ihres Standorts und ihrer Blütezeit*, Brünn 1818.
- Bohumil KAVKA a kol.: *Krajinářské sadovnictví*, Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1970.
- Bohumil KAVKA, Jaroslava ŠINDELÁŘOVÁ: *Funkce zeleně v životním prostředí*, Státní zemědělské nakladatelství, Praha 1978.
- Hugo KOCH: *Gartenkunst im Städtebau*, Berlin 1914.
- Kol. autorů: *Dějiny města Brna*, Brno 1969.
- Gerd KRÜSMANN: *Handbuch der Laubgehölze*, Berlin – Hamburg 1960.
- Gerd KRÜSMANN: *Die Nadelgehölze*, Berlin – Hamburg 1960.
- Gerd KRÜSMANN: *Evropské dřeviny*, Berlin – Hamburg 1968.
- Zdeněk KRÍŽ: *Významné parky Severomoravského kraje* Ostrava 1971.
- Zdeněk KRÍŽ, Dušan RIEDL, Jan SEDLÁK: *Významné parky Jihomoravského kraje*, Brno 1978.
- Petr KUBEŠA: *František Thomayer – život a dílo*. in: Úloha tvůrčích osobností při rekonstrukcích historických zahrad, Praha 1996.
- Karel KUČA: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. II. díl*, Libri, Praha 1997.

- Kevin LYNCH: *The Image of the City*, Cambridge, Mass 1960.
- Longin MAJDECKI: *Historia ogrodów*, Warszawa 1989.
- Gustav MEYER: *Lehrbuch der Schönen Gartenkunst*, Berlin 1860.
- Christian NORBERG-SCHULZ: *Genius loci, k fenomenologii architektury*, Odeon, Praha 1994.
- Zdeněk NOVÁK: *Funkcionalismus v zahradní architektuře*, in: Záhradnictvo, 1987, č. 1.
- Zdeněk NOVÁK: *Slohová období a sortiment rostlin*, in: Acta průhoniciana, Průhonice 1988.
- Zdeněk NOVÁK: *Nová šance pro popínavé rostliny v Brně*, in: Záhradnictvo, 1988, č. 8.
- Zdeněk NOVÁK: *Quo vadis, památková péče v zahradách?*, in: Informační a odborně-metodický bulletin, Brno 1991.
- Josef NOŽIČKA: *Přehled vývoje okrasného zahradnictví a sadovnictví v českých zemích*, Vědecká práce Čs. zemědělského muzea 1966.
- E. P. ODUM: *Základy ekologie*, Academia, Praha 1977.
- Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁKOVÁ, Jaroslav PETRŮ, Dušan RIEDL, Antonín Marián SVOBODA: *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Libri, Praha 1999.
- Jaroslav PETRŮ: *K funkčnosti komunikačních ploch exteriéru památky*, in: Sborník Ochrana a obnova zeleně u historických objektů, Dům techniky ČSTVS, České Budějovice 1989.
- Jaroslav PETRŮ: *Problematika nové tvorby v historické zeleni*, in: Sborník celostátního semináře se zahraniční účastí „Historické parky – současné a budoucí využití“, Hradec nad Moravicí – Olomouc 1989.
- Jaroslav PETRŮ: *Zahradní lavička v dílčím pohledu historie*, in: Záhradnictvo, 1990 (Zahradnické listy LXXXII).
- Jaroslav PETRŮ: *Zahrada třicátých let v kontextu vývoje a smyslu soudobé architektury*, in: Sborník Výzkumného ústavu rostlinné výroby Praha Ruzyně „Zahrady a parky třicátých let“, Praha 1944.
- Jaroslav PETRŮ: *Florentská charta*. Autorizovaná revize překladu z francouzského originálu, Pražský ústav památkové péče, Praha 1996.
- August PROKOP: *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, I.–IV*, Wien 1904.

- J. H. PÜCKLER Fürst von Muskau: *Andeutungen über Landschaftsgärtnerei verbunden mit der Beschreibung ihrer praktischen Anwendung in Muskau*, Leipzig 1834.
- Bohumil REŠ, Antonín Marián SVOBODA: *Dřeviny zahrad a parků v Praze – současné zastoupení druhů a odrůd, jejich budoucí uplatnění*, in: Portál, Praha 13/1988.
- J. K. ŘÍHA: *Země krásná*, Třebechovice pod Orebem 1948.
- Hans SEDLMAYER: *Krajinářský park*. Kapitola z knihy *Verlust der Mitte*; přeložil Jaroslav PETRŮ, in: *Zahrada – park – krajina* 5/1996.
- P. SIESMAYER: *Der moderne Stil und seine Anwendung bei Teppichbeeten*, in: *Möllers deutsche Gärtner-Zeitung*, 1901, Nr. 21, 22.
- A. E. SILVA TAROUCA, C. SCHNEIDER (ed.): *Gartenanlagen Österreich – Ungarns in Wort und Bild*, Dendrologische Gesellschaft, Wien 1909–1914.
- Oldřich SIROVÁTKA a kol.: *Město pod Špilberkem*, Brno 1993.
- Camillo SITTE: *Stavba měst podle uměleckých zásad*, Vídeň 1901, česky poprvé Praha 1995.
- Bernd SCHARFF: *Der Garten im Wandel der Zeiten*, Urania-Verlag, Leipzig, Jena, Berlin 1984.
- Camillo SCHNEIDER: *Die Gartenanlagen Österreich-Ungarns in Wort und Bild*, Wien 1910.
- Jiřina SLAVÍKOVÁ: *Ekologie rostlin*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1986.
- Antonín Marián SVOBODA: *Introdukce okrasných jehličnatých dřevin*, Studie ČSAV, Praha 1976/5.
- Antonín Marián SVOBODA: *Introdukce okrasných listnatých dřevin*, Studie ČSAV, Praha 1981/12.
- Antonín Marián SVOBODA, Ivo TÁBOR: *Introdukce cizokrajných dřevin – jehličnatých a listnatých – ve Spolkové zahradě v Průhonicích*, in: *Aktuality*, Průhonice 1989.
- Antonín Marián SVOBODA, Ivo TÁBOR: *Význam introdukce okrasných dřevin v historických parcích a zahradách*, in: *Historický park a krajina*. Sborník referátů ze semináře v Litomyšli, Pardubice 1992.
- Anton TOMASCHEK: *Verzeichnis der in den Anlagen Brünns gepflanzten und Winter überdauernden Bäume und Sträucher mit Hinweisung auf die Standorte*, Brunn 1879.

- Vlastivěda moravská, země a lid. Nová řada, svazek 7*, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999.
- Zdeněk WIRTH: *Evropská zahrada*, Praha 1911.
- Zdeněk WIRTH: *Pražské zahrady*, Praha 1943.
- Zeitschrift des Mährisches Landesmuseums*, VII. Band, Erstes Heft, Brunn 1907.
- Ludmila ŽALÁKOVÁ: *Významní architekti městských parků.*, in: *Městské historické parky*, referáty ze semináře konaného ve dnech 11.–14. 9. 1995 v Olomouci, Památkový ústav v Olomouci, Olomouc, 1995.

 Dodatek

Možnost podpory ze Státního fondu životního prostředí ČR při regeneraci urbanizované krajiny nabízí Program regenerace urbanizované krajiny. Informace lze získat na adrese: Státní fond životního prostředí ČR, Kaplanova 1931/1, 148 00 Praha 4; <http://www.sfzp.cz>.

Státní ústav památkové péče

Odborné a metodické publikace, svazek 22

Dřeviny na veřejných městských prostranstvích

Použití dřevin v ulicích a na náměstích památkově
chráněných měst

Zdeněk NOVÁK

Vydal Státní ústav památkové péče v Praze v roce 2001
jako přílohu časopisu Zprávy památkové péče, ročník 61

Redakce: Ing. Jan Sommer.

Adresa redakce: Státní ústav památkové péče, redakce časopisu Zprávy památkové
péče, Valdštejnské náměstí 3, 118 01 Praha 1, tel.: 02/57 010 144.

Technický redaktor: Jiří Sládeček.

Typo a sazba: A. N. R. Y.

Tisk: Tiskárna JDS.

Nakladatel: Nakladatelství Jalna, Valdštejnská 4, 118 00 Praha 1,
tel./fax: 02/57 53 32 80–1.

Registrace povolena pod č. MK ČR 5993, MIČ 47 992.

RPP Bratislava pošt Praha, čj. 465 RPP/952 ze dne 18. 1. 1995.

Časopis rozšiřuje a objednávky předplatného přijímá a vyřizuje
DUPRESS, Podolská 110, 147 00 Praha 4, tel.: 02/41 43 33 96.

ISSN 1210–5538

ISBN 80–86234–21–5

Výběr publikací vydaných Státním ústavem památkové péče

Odborné a metodické publikace. Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, Praha 1986-1991

(Od roku 1991 Státní ústav památkové péče):

1. Jiří HOŠEK: *Vlhnutí zdíva historických objektů a metody dodatečné hydroizolace*, 1986.
2. Marek LUKÁŠ, Věra VODÉROVÁ, Jiří VONDRA: *Údržba lidových staveb*, 1986.
3. Josef HOBZEK: *Kláštery v českých zemích z hlediska památkové hodnoty*, 1987.
4. Josef HOBZEK: *Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin*, 1987.
5. Marie MARŠÁKOVÁ: *Metodika inventarizačního průzkumu chráněných území, b. d.*
6. *Metodické podklady pro bilanci významných krajinných prvků ČR v rámci národní koncepce tvorby a ochrany životního prostředí a racionálního využívání přírodních zdrojů do roku 2000*, 1988.
7. Jan ČEŘOVSKÝ: *Ekologická výchova ve velkoplošných chráněných územích*.
8. Miloš SUCHOMEL: *Záchrana kamenných soch*, 1988.
9. *Seminář o lidové architektuře, Plástovice 1987*, 1988.
10. Jiří BELIS: *Výtvarný vývoj varhanních skříní v Čechách*, 1988.
- **11. Hugo ROKYTA: *J. J. Winckelmann a Čechy*, 1988. (10 Kč)
12. Max DVOŘÁK: *Katechismus památkové péče*, ediční poznámka a doslov Jaroslav PETRŮ, 1991. (= Edice MONUMENTA, sv. 1)
- **13. Miloš SUCHOMEL: *Záchrana kamenných soch, 2. díl*, 1990. (20 Kč)
14. Petr MACEK: *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, 1997.
15. Vojtěch LÁSKA, Alfréd SCHUBERT, Josef ŠTULC: *Péče o střechy historických budov*, 1997.
- *16. Josef ŠTULC, Miloš SUCHOMEL, Ivana MAXOVÁ: *Péče o kamenné sochařské a stavební památky*, 1998. (20 Kč)
17. Jan SOKOL, Tomáš DURDÍK, Josef ŠTULC: *Ochrana, údržba a stavební úpravy zřícenin hradů*, 1998.
- *18. Věra KUČOVÁ, Pavel BUREŠ: *Principy péče o lidové stavby*, 1999. (57 Kč)
19. *Seznam neohroženějších a nevyužívaných nemovitých památek v České republice*, 1999.
- *20. Ladislav BEZDĚK, Květa KRÍŽOVÁ, Eva LUKÁŠOVÁ, Vojtěch PÍSAŘÍK: *Barevná fotodokumentace mobiliárních fondů hradů a zámků, (Metodika standardního postupu při zhotovování barevné fotodokumentace jako součásti Základní evidence mobiliárních fondů hradů a zámků)*, 2000. (40 Kč)
- *21 Ondřej ŠEFCŮ, Jan VINAŘ, Marie PACÁKOVÁ: *Metodika ochrany dřeva*, 2000. (70 Kč)
- *22 Zdeněk NOVÁK: *Dřeviny na veřejných městských prostranstvích*, 2001 (45 Kč)
- *23 Petr MACEK: *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, 2001 (2. rozšířené vyd.) (35 Kč)
- *24 *Seznam neohroženějších a nevyužívaných nemovitých památek v České republice*, 2001. (75 Kč)

Připravuje se vydání následujících titulů:

Historické hřbitovy a jejich památková ochrana. (Sborník statí)

Edice MONUMENTA. Státní ústav památkové péče, Praha, od roku 1991 (zatím vydány 3 svazky):

1. Max DVOŘÁK: *Katechismus památkové péče*, překlad, ediční poznámka a doslov Jaroslav PETRŮ, 1991.
2. Hans SEDLMAYR: *Demolovaná krása*, překlad, ed. poznámka a doslov Vlastimil JIŘÍK, 1992.
3. Václav RICHTER: *Památka a péče*, ediční poznámka a doslov Jaroslav PETRŮ, 1993.

Metodické materiály, které vyšly formou přílohy časopisu Zprávy památkové péče:

- Pavel ŠTASTNÝ: *Fasádní nátěrové hmoty k povrchové úpravě historických budov*, 1993.
- Jiří RATHOUSKÝ: *Konzervační prostředky pro kámen i jiné stavební materiály*, 1994.
- *Ivana KOPECKÁ, Martin DVOŘÁK: *Nároky na muzejní úložné prostory z hlediska stability různých materiálů*, 1995. (10 Kč)
- *Jiří ZELINGER: *Poškození kulturních památek vlivem světla a ochrana proti němu*, 2000 (20 Kč)

V redakci časopisu Zprávy památkové péče byly k vydání připraveny další přílohy:

- Zelená hora u Žďáru nad Sázavou. Příspěvky k dějinám a obnově poutního místa*, 1997. (Sborník statí)
- **Palácové zahrady pod Pražským hradem. Zahrada Ledeburská a Malá Pálffyovská*, 1997. (Sborník statí) (45 Kč)
- *Ivana MAXOVÁ, Vratislav NEJEDLÝ, Miloš SUCHOMEL, Pavel ZAHRADNÍK: *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v okrese Svitavy*, 1997. (Soupisná publikace) (170 Kč)
- *Ivana MAXOVÁ, Vratislav NEJEDLÝ, Miloš SUCHOMEL, Pavel ZAHRADNÍK: *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v okrese Ústí nad Orlicí*, 1998. (Soupisná publikace) (230 Kč)
- **Zříceniny historických staveb a jejich památková ochrana*, 1998. (Sborník statí) (150 Kč)
- *Ivana MAXOVÁ, Vratislav NEJEDLÝ, Pavel ZAHRADNÍK: *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v okrese Rychnov nad Kněžnou*, 1999. (Soupisná publikace) (190 Kč)
- *Ivana MAXOVÁ, Vratislav NEJEDLÝ, Pavel ZAHRADNÍK: *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v okrese Hradec Králové*, 2000. (Soupisná publikace) (160 Kč)

Tituly označené * je dosud možno zakoupit v redakci časopisu Zprávy památkové péče, Valdštejnské nám. 3, 118 01 Praha 1 nebo v knikupectvích ACADEMIA, Václavské nám. 34, Praha 1 (tel.: 02/24 22 35 11) a Národní třída 7, Praha 1 (tel.: 02/24 22 03 84, I. 359). Publikace označené ** lze zakoupit v knihovně SÚPP, Valdštejnské nám. 3, Praha 1. Ostatní publikace již byly rozebrány. V závorce jsou uvedeny prodejní ceny. U objednávek vyřizovaných poštou bude účtováno balné a poštovné.

STÁTNÍ ÚSTAV PAMÁTKOVÉ PÉČE

ISSN 1210-5538

ISBN 80-86234-21-5